

Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları

İsmail KÖZ

Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-mail: koz@divinity.ankara.edu.tr

***Studies on Logic in Modern Turkish Thought.** Logical studies in modern Turkish thought can be divided into three groups: 1. Traditional categorical logic which depends upon Aristotelian logic and is restricted to Farabi's and Avicenna's logical investigations. Logic is not a formal system in the İslamic thought, and therefore, it had been regarded as an instrument; yet Avicenna's logical attempts are accepted as a formal system. 2. Logical studies in the second group consist of traditional categorical logic and modern logic. During this attitude methodology had become a very important subject in logical investigations. This approach influenced logical studies in Turkish thought. In Western philosophy, 1600 A.D there had been a resurgence of interest in logical and mathematical inquiry; Turkish thought however was unaware of the movements that took place in Western philosophy towards the end of the Eighteenth Century. 3. In the third group, logical studies were restricted only to modern logical problems. Therefore traditional logic was given very little place in this approach, but mathematical logic, symbolic logic, transcendental logic and formal logic were the main subjects.*

Key Words: Traditional Categorical Logic, Modern Logic, Symbolic Logic, Methodology, Instrument, Formal System.

Türkiye’de mantık çalışmalarını genel olarak geleneğe bağlı mantık çalışmaları ve modern mantık araştırmaları şeklinde iki ana grupta toplayabiliriz. Geleneğe bağlı mantık çalışmalarını da yeni mantık cereyanları içerisinde ele alıyoruz. Çünkü, Tanzimattan sonra, Batıda meydana gelen modern mantık çalışmalarının Türk fikir hayatında görülmesine paralel olarak geleneksel mantık da yeni bir uyanış dönemine girmiştir. Batıda klasik mantığın yetersizliği gündeme gelince yeni mantık arayışları neticesinde modern mantık şekillenmeye başlarken, Türk fikir hayatında da bu modern mantığın karşısında geleneksel mantığın geliştiğini ve yaygınlık kazandığını görüyoruz. Bu husus Türk mantık cereyanlarının karakteristik bir yönüdür.

Tanzimatın ilk dönemlerinde bir millileşme hareketi ortaya çıkarak, medrese sınırları içerisinde kalan geleneksel İslâm düşüncesi medrese dışına da yayılmaya başlamıştı. Bunun sonucunda İslâm mantık bilgisi Türkçeleşip sadeleşmiş; henüz pek cılız olan batılı fikirlerin karşısında, çok açık ve sistemli olması nedeniyle önemli bir üstünlük kazanmıştır. Bunda Arapça metin ve şerhlerin tercümelerinin basımevlerinde daha kolay bastırılmasının etkisi büyük olmuştur. Eski mantığa rağbetin sebepleri arasında batıcılık hareketine karşı tepkiyi de zikredebiliriz.¹ Bir taraftan batılılaşma ve çağdaşlaşma düşüncesi kuvvetlenirken diğer tarafta geleneksel İslâm düşüncesine bağlılık fikri yerleşmekteydi. Yeni bilimlerin geleneksel düşünceye zarar vermemesi için İslâm düşüncesinde önemli bir yeri olan sûri (formel) mantığın yeni açılan okullarda okutulmasına ve bu konuyla ilgili kitapların tercüme ve telifine çalışılıyordu.²

Yazılan mantık kitapları Arapça olduğu için 19. Asrın ikinci yarısına kadar Osmanlı medreselerinde mantık Arapça okutulmaktaydı. Tanzimattan sonra medreselerin yanında yeni mektepler açılınca, Türkçe mantık kitapları yazılarak ve bazı Arapça kitaplar da Türkçe’ye çevrilerek buralarda mantık dersleri Türkçe okutulmaya başlanmıştır.³

Türk mantık cereyanları üzerinde araştırma yapanlar bu dönemi geleneğe uygun eskinin devamı, uzlaşmacı mantık araştırmaları ve modern mantık çalışmaları şeklinde üç kategoride ele almaktadırlar.⁴

Geleneğe uygun mantık çalışmalarından kasıt, Farabî (870-950) ve İbn Sinâ’(980-1037) nın Aristo (M.Ö.384-322) mantığına dayanarak oluşturduğu İslâm mantık geleneği çizgisindeki çalışmalardır.

“Gerek İslâm kültür dünyasında ve gerekse Batıda asırlar boyunca mantık konusunda yapılan çalışmalar, Aristoteles’in fikirleri etrafında gelişmiştir.

¹ Bkz. Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Bsk., İstanbul, 1979, s. 68

² Ülken, Hilmi Ziya, “Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri”, *Tanzimat* (Kitabı içinde) Maarif Vekaleti, İstanbul 1940 s. 13

³ Öner, Necati, “Türkiye’de Mantık Çalışmaları”, *Felsefe Dünyası*, say. 6. Aralık, 1992, s. 3

⁴ Bkz. Ülken, Hilmi Ziya, “Tanzimattan Sonra Mantık Hareketleri”. *Edebiyat Fak. Tarih Mecmuası*, sayı: 1, İstanbul, Mayıs- 1934, s. 37-51; Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, A.Ü.İ.F.Yay., Ankara, 1967, s. 12, 50, 61

Aristoteles *Organon*'u altı kitaptan oluşmaktaydı. Daha sonra Stoacılar ve Yeni Platoncular konu üzerinde çalışmalarını sürdürmüşler; bu dönemde Aristoteles'in iki eseri *Retorika* ve *Poetika*'da *Organon* külliyatından sayılmış, ayrıca yeni Platoncu Porphyrios (M.S. 232-304)'un *İsagoji*'si de Aristoteles *Organon*'unun başına eklenmiştir. Böylece önce İskenderiyeli Şarihlerin, sonraları Hristiyan Süryanilerin elinde şerh ve tercüme edilmek suretiyle asırlarca incelenmiştir. İslam Dünyası'na geçmeden önce Süryanilerde Mantık külliyatını dokuz kitap olarak görmekteyiz: *Eisagoge*, *Kategoriler*, *Peri-Ermeneias*, *I.Analitikler*, *II.Analitikler*, *Topika* (Dialektika), *Sofistika*, *Retorika*, *Poetika*. Bu tespit genelde İslam özelde Osmanlı kültür dünyasında mantığın şekillenmesi bakımından oldukça önemlidir. Zira Osmanlı dünyasında mantığı, İslam dünyasında mantıktan soyutlamak mümkün değildir.”⁵

Müslümanlar, miladi VII. Asrın ortalarında fethettikleri Suriye ve civarında Aristoteles mantığının oldukça inkişaf etmiş olduğu şekliyle karşılaşmışlar ve İslam dünyasında ilk mantık metinleri de yine bu Süryanice metinlerden Arapça'ya yapılan çevirilerle oluşturulmuştur. Abbasiler devrinde ve bilhassa el-Mansûr (754-755) ve el-Me'mun (814-833) zamanlarında gerçekleştirilen yoğun tercüme faaliyetleri sonucunda, Aristoteles'in bütün mantık külliyatını ve Porphyrios'un *İsagoji*'sini bazı şerhleriyle birlikte Miladi IX. Asırda Arap dilinde görmek mümkün olmuştur.⁶

Hiç kuşkusuz bu tercüme faaliyetleri büyük bir telif faaliyetini de hazırlamıştır. Kindi, Farabî, İbn Sinâ, İbn Rüşd (M.1126-1198), Fahred-dîn-i Râzi (M.1149-1209), Seyyid Şerif Cürcanî (M.1340-1413), v.b gibi düşünürler mantık ilmini, spekülasyonlarının başlangıcı; sistemlerinin temeli saymışlardır.⁷ Böylece İslâm dünyasında Grek medeniyetinin tesiri ile rasyonel bir ilim anlayışı doğmuştur.

Tercüme devrini kapatıp, yetkin, tam, kendi felsefe sistemiyle tutarlı ve zengin muhtevalı eserler ortaya koyarak mantığa İslam kültürünün hüviyetini kazandıran ilk filozof Uzlukoğlu Farabî olmuştur. İslam kültür dünyasında mantıkçılar arasında üstün bir şöhrete sahip olan bir başka Türk asıllı filozof İbn Sinâ ile adeta bir İslam mantık geleneği kurulmuştur. Bu gelenek her ne kadar Stoacı ve Yeni Eflatuncu süzgeçten geçen Aristoteles (M.Ö. 384-322) ve Porphyrios'un eserlerine dayanmış olsa da, bu İslam kültür çevresinde X. Yüzyılda ortaya koyulan bu çabaların değerini azaltmaz. Çünkü kavramın incelenmesi ve çeşitli yönleriyle araştırılmasından ibaret beş tûmelin tanımı, adsal tanımlar, modalite ve modal önermeler ve nihayet kıyasın formu ve maddesi açısından yapılan araştırmalar, Arap dilinin özellikleriyle de birleşince, genel mantık tarihi

⁵ Bingöl, Abdulkuddüs, “Osmanlı Dünyası'nda Mantık Bilimi ve Eğitimi”, *Felsefe Dünyası*, sayı: 29, Temmuz, 1999-1, s. 12

⁶ Bingöl, Abdulkuddüs, A. g. m., ss. 12-13

⁷ Porphyrios, *İsagoji*, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, Konya, 1948, s. 15

içerisinde kendine özgü nitelikleriyle bir İslam mantığının veya bir İslam mantık tarihinin oluşumunu da sağlamıştır.⁸

“Mantık Gazzali (1058-1111) ile fiilen Usul İlimlerinde (Dini ilimler metodolojisinde) önemli bir rol oynamıştır. Usülcüler mantığın özellikle Kavram Tahlili, Delâlet ve Ta’rif (Tanım) konularından son derece yararlanmışlardır. Uygulama alanlarında yararlı olması açısından mantığın bu konuları gerektiğinden fazla incelenmiş ve mantık yalnız felsefecilerin uğraştığı bir alan olmaktan çıkmıştır. Dinî ilimlerde, özellikle kelim tartışmalarında İslam bilginlerinin metodlarının esasını mantığın temel kuralları oluşturmaktaydı. Bununla beraber, Aristoteles’in cevher tanımının İslam akidesiyle telifini imkansız gören kelamcılarının etkisiyle, mantık kitaplarından Kategoriler bölümü çıkarılmıştır.”⁹

Osmanlı öncesi dönemin son halkalarında bulunan al-Ebheri (öl.1264)’nin *İsagoji*’si ve al-Semerkandi (öl.1302)’nin *Kistas*’ı tertip ve anlatım yönünden orijinaldir. Her ikisi için de sahifelerce şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Bu eserlerde artık ilk dönem eserlerde gördüğümüz mantık konularının dokuz kitap veya dokuz bölüm halinde ele alınıp incelenmesi gibi bir tertip sözkonusu olmadığı gibi, konular açıklanırken hem daha öncekilere atıflarda bulunulmakta hem de tam bir yetkinlikle tartışılmaktadır. Artık mantık konuları iki temel başlık altında toplanarak, Mantık “Tasavvurat” ve “Tasdikat” bölümlerine ayrılmakta ve bunlar da kendi içlerinde alt başlıklara bölünerek işlenmektedir. İşte Osmanlı dünyasında mantık biliminin muhtevasını diğer birçok alanda olduğu gibi İslam kültür mirasının ortak malı olarak Osmanlılara intikal eden bütün bu gelişmeler oluşturmaktadır. Bu muhteva XIX. Yüzyılın son çeyreğine kadar özde hemen hiçbir değişiklik göstermeden hakim anlayış olacaktır.¹⁰

Ancak şu da var ki, daha sonra gelen İslâm mantıkçıları, Farabi ve İbn Sina geleneğini takip ettikleri halde yazdıkları mantık kitaplarında bazı değişiklikler yaptılar. Tanım bahsini burhan kısmından çıkarıp “Beş Tümel”e eklediler. Kategoriler kısmını ise mantık’ın konuları arasından çıkardılar. Burhan, cedel, hitabet, şiir ve safsatadan ibaret olan beş kitabı da ihmal edip kısaca değinerek geçiştirmişlerdir. Öner’e göre aslında bütün bu değişikliklerin temelinde İbn Sina’nın görüşleri olduğu söylenebilir.¹¹ Mantıkçı Yaren ise bu konuda şunları söylemektedir:

“İbn Sina *en-Necat* adlı kitabında kategorileri tanım teorisi ile birlikte ele almıştır; böyle yapılabileceğini *Şifa* adlı kitabında da söylemiştir. *İşarat*’ta ise Kategorilere yer vermemiştir. Onun bu tutumu İslam dünyasındaki mantık çalışmaları üzerinde etkili olmuş bunun sonucu olarak mantık kitaplarının tamamına yakınında kategoriler bahsi yer almamıştır.”¹²

⁸ Bingöl, Abdulkuddüs, A. g. m., s. 13

⁹ Bingöl, Abdulkuddüs, A. g. m., s. 14

¹⁰ Bingöl, Abdulkuddüs, A. g. m., s. 14

¹¹ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 9

¹² Yaren Tahir, *Ibn Sina Mantığına Giriş*, Ankara, 1996, s.19

İbn Sina'ya göre mantık ister felsefenin bir kısmı sayılsın, isterse felsefeden bağımsız olsun daima bir alettir.¹³ Gerçekte İslâm düşüncesinde mantığın bir sanat mı, yoksa ilim mi olduğu tartışması önemli bir yer tutar. Afrodisiyaslı İskender'den Gelenbevi'(1730-1791) ye kadar bütün İslâm mantıkçıları için müşterek ve umumî mesele mantığın sanat mı, ilim mi olduğu konusu idi.¹⁴ Aristo'nun bilimler sınıflamasında mantığa yer vermediği söylenmektedir. Onun, mantığı bilim olarak değil de, zaruri ve ispatçı bilimin aleti olarak gördüğü fikri yaygındır. İslâm düşünürlerinde de bu fikrin ağır bastığı belirtilmektedir.¹⁵

"İslâm mantık telakkisi mantığın bir alet olduğu yönünde ağır bastığı için İslâm aleminde mantığın suriliği fikri yenidir. Suri mantık tabiri olmadığı gibi bu telakkiye de yanaşmamışlardır. İlk İslâm filozofları suri mantık telakkisine karşıydılar. Mantığı diğer ilimlerden ayırmak şöyle dursun, bilakis ona fizik ve metafizik meseleleri raptedyorlardı".¹⁶

Ancak şunu da ifade etmelidir ki, Farabi mantığa, bilimler sınıflamasında ayrı bir yer ayırmaktadır. Çünkü o, mantığı açıkça ayrı bir bilim dalı olarak kabul etmiştir.¹⁷ Bu tutumunda da orijinallik arzeder.

İbn Sina'nın, Porphyrios ağacı anlayışını tenkit etmiş¹⁸ olması mantıkta formalizme kapı açmıştır. Ancak İslâm skolastiğinin yıkılış devrinde mantık suri bir karakter almıştır.¹⁹ İbn Sina'ya göre düşüncenin terimlerle bir ilgisi yoktur. Eğer düşüncüyü terimlerden başka bir araçla ifade mümkün olsaydı, pekala onlardan vazgeçebilirdik. Mantığı her türlü kelâmî araçlardan kurtarmak isteyen ve ondan daha basit ve mücerret bir vasıta araştıran İbn Sina bu vasıtayı bulamamışsa da onun imkanını hissetmiştir. Bunun için modern lojistiği sezmiştir, denebilir.²⁰

Ülken'e göre, İbn Sina Leibniz' (1646-1716) den evvel dilden başka bir vasıta ile bir nevi "Characteristic Generale" yapma lüzum ve ihtiyacını ileri

¹³ Ülken, Hilmi Ziya, *Mantık Tarihi*, İstanbul, 1942, s. 82

¹⁴ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. c. , s. 9

¹⁵ Porphyrios, *Isagoji*, s. 9

¹⁶ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. c. , s. 83

¹⁷ Farabi, *Ihsaul Ulum*, Çev. Ahmet Ateş, 3. Bsk., İstanbul. 1990. ss. 48-49; Krş. Bayraktar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara. 1997, s. 122

¹⁸ Yaren Tahir, *İbn Sina Mantığına Giriş*, s.12-13

¹⁹ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. c. s. 83

²⁰ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. e. s. 84

* Bu terim "Universal Characteristic" diye de ifade edilir. Leibniz yeni bir mantık bilimi kurarken büyük ölçüde matematiği model alıp mantık ile matematiği uzlaştırmağa hatta mantığı matematikselleştirmeye çalışmıştır. Ona göre mantık ve kıyas teorisi evrensel bir matematiktir. Bu yüzden Leibniz mantığı matematik metodun bir genellemesi olarak düşünmüştür. Denilebilir ki, Leibniz matematiği mantığın özel bir şekli olarak görür; Aristo mantığı ile matematik metod arasında bir fark görmez. Sembolik bir dil yapma yoluna ilk Leibniz gitmiştir. Mantık, çıkarsamayı önermelerin muhtevalarından tamamen bağımsız kılmalıdır. Matematik, mazhar olduğu büyük ilerlemeyi böyle bir bağımsızlığa borçludur. Çünkü mekanik hesap, akılyürütmeyi son derece kolaylaştırmakta ve muhtevalı düşüncü her zaman tehdideden yanılmalardan korumaktadır. Ohalde başarılması gereken iş mantığı öyle kurmaktır ki, matematik gibi olsun; yani çıkarım kuralları birer hesap (calcul) kuralı olsun. Bunun içindir ki, kurallar o tarzda verilmelidir ki, işaretler kullanılırken manalarının muhtevaları üzerinde düşünmeğe hiç lüzum kalmayın. Böyle bir hesap da ancak günlük dil yerine yapma bir dil koymakla, bir başka deyimle, bir semboller sistemi kurmakla olur. Bu sembollerle

sürmüş, fakat yapamamıştır. Günlük dilden memnun olmadığı için düşüncelerimizi daha iyi ve vasıtasız ifade edecek bir sistem aramış, ancak geleneğe bağlı kalmak üzere Aristo ve Eflatun (M.Ö. 427-347) ile beraber imajsız tefekkür olmadığı ve düşünmek deruni bir konuşmadır, neticesine varmıştır. Bununla beraber alfabe harfleri vasıtasıyla Bertrand Russell (1872-1970) ve Couturat'ın mantıkî cebrine benzeyen felsefi bir cebir levhası teşkil ederek bütün önerme şekillerini kelimesiz olarak yalnız harflerle göstermiştir. Fakat bu onun matematik ile mantık arasında irtibat kurarak bu "Characteristic"i bu günkü neticelerine kadar götürmesine hizmet edememiştir. İbn Sina'nın bu çalışmalarını sembolik mantık çalışmaları olarak görebiliriz.²¹

İbn Sina'dan sonra İslâm mantığı eski metinler üzerinde yapılan şerhler, haşiyeler ve takrirlerden teşekkül ediyordu. Şunu da belirtmelidir ki, bugün bilinen eserlerin sayısı zamandaş olarak Batıdakilerden çok fazla olsa da, asrının en büyük mantıkçısı olarak kabul edilen Gelenbevi İsmail Efendi bir tarafa bırakılacak olursa XV. Yüzyıldan itibaren Tanzimata (1839) kadar Osmanlı dünyasında münferit şerh ve haşiyelerin dışında orijinal telifler görmek pek mümkün olmadığı gibi, bu dönemde XVI. Yüzyıldan itibaren hızla gelişen batıdaki bilim ve mantık anlayışından izlere rastlamak da mümkün olmamıştır. Esasen XVIII. Yüzyıl Türk aydını, mantık konularında ne biliyorsa, XIII. Yüzyıl Türk aydını da aynı şeyi bilmektedir.²² Batıda mantık, önce metodoloji alanında sonra da "lojistik" adı altında formel mantıkta büyük bir gelişme göstermiştir. Batıda formel mantık alanında görülen bu önemli gelişmenin temelinde Yeniçağ'dan itibaren matematik biliminin ve matematik düşüncenin hızla gelişmesinin etkisini görebiliriz.

Avrupa'da Renaissance'den sonra pozitif bilimlerde baş gösteren gelişmeler o çağa kadar hakim olan Aristo mantığının yetersizliği fikrini doğurmuş ve bu mantığı genişletme amacıyla çalışmalar başlamıştır. Bir yandan bilimlerin metotları üzerinde incelemeler devam ederken, XIX. Asrın ortalarından itibaren de İngiliz mantıkçıları matematiği esas alarak mantık problemlerini yeni bir yolda işlemeğe başlamışlardır. Fikir hayatımız uzun

işlemlerde bulunurken önermelerin muhtevaları üzerinde asla düşünülmemelidir. "Karakteristik", işte böyle böyle bir sistemdir. Leibniz ona "Caractéristique Universelle" der. Leibniz, *Metafizik Üzerine Konuşma*, Çev. Nusret Hızır, İstanbul, 1949, ss. (Önsöz) XIII-XIV; Nusret Hızır, "Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c. III, sayı: 4, 1945, s. 433-440; Vehbi Eralp, *Matematik, Fizik ve Kimyada Metod*, İstanbul, 1947, s. 21

²¹ Ülken, Hilmi Ziya, *Manuk Tarihi*, s. 85

²² Bingöl, Abdulkuddüs, "Osmanlı Dünyası'nda Mantık Bilimi ve Eğitimi", s. 15

** Mantık, düşünüşün sadece işleme yollarının, işleme şekillerinin bilimidir. Düşünüşün içerikten sıyrılmış olarak işlenmesi simgelerle gösterilebileceğine göre, mantık da tıpkı matematik gibi simgeler yardımı ile kurulacaktır. Matematiğe bu benzetme bir rastlantı değildir. Çünkü matematik de a, b, c, ve bunun gibi salt şekiller, salt simgelerle uğraşır. Matematik de formel yani içi boş bir kalıplar sistemi olduğundan dolayı hesap ve işlem olarak gelişmiştir. Demek ki, mantık hesap ve işlem olarak kurulacak, düşüncenin iç yapısı ile ilgili her türlü öge ondan uzak tutulacak ve matematikte olduğu gibi imli ve simgeli bir işlemler bütünü halini alacaktır. İşte yeni mantığın gelişmesini yöneten ilke budur. Şimdi simgesel mantık (logique symbolique), matematik mantık yada lojistik adı verilen bu mantıktır. Nusret Hızır, *Felsefe Yazılan 2. Bsk.*, İstanbul, 1981, ss. 225-226

zaman mantığının bu gelişmesinden habersiz kalmış, Aristo mantığının dışına çıkamamıştır.²³

Yeniçağ'da pozitif bilimler ve matematikte görülen gelişmelerle birlikte yeni mantık çalışmaları ortaya çıkmış, klasik mantığın yanında yeni mantık cereyanları gündeme gelmiştir.

Bilindiği gibi Francis Bacon (1561-1626), *Yeni Organon* adlı kitabında yeni mantık hareketinin önemli bir aşamasını gerçekleştirmiştir. Bu çalışmasıyla Aristo'nun kıyasına karşı tümevarım metodunu savunmuştur. Fakat modern felsefedeki mantık cereyanlarının hareket noktasını bulamamıştır. Çünkü, kıyasla birlikte bütün dedüksiyon reddedilmiş; tümevarım sağlam bir temele bağlanamayarak, yalnızca tabiatın incelenmesine bağlı bir süreç halinde bırakılmıştır. Mantığa yeni bir yön kazandıran, bilimin akılyürütme şekillerini ortaya koyan ve bu itibarla Aristo'ya karşı yeni mantığın asıl kurucusu olan René Descartes (1596-1650)'tir.²⁴

Batıda bu gelişmeler olurken İslâm dünyasında da Aristo mantığına dayalı geleneksel mantık çalışmaları devam ediyordu. Osmanlı diyebileceğimiz 13-19. Yüzyıllar arasındaki Türk kültürü 16. Yüzyıldan itibaren batı kültürünün ilim ve felsefede kazandığı büyük ilerlemeleri takip edememiş, İslâm medeniyetinin 8 ila 11. Yüzyıllardaki müsbet ilim seviyesini koruyamamıştır. İlim alanındaki kapalılık felsefede de kapalılığı doğurmuş, felsefe skolastik içine girmiş, ilim felsefesi eğilimi zayıflamış, tabiat felsefesi ve Aristoculuğa karşı şiddetli hücumlar ortaya çıkmış; bunun yanında da formel mantıkta kılı kırk yararcasına pek çok eser yazılmıştır.²⁵ Bütün bunlara sebep olarak eski ilim anlayışının tatbik edildiği medreselerde en fazla dini bilgilere yer verilmesini zikredebiliriz. Dolayısıyla çalışmaların ağırlık merkezini dini bilgiler teşkil etmiştir. Medreselerdeki bu zihniyet rasyonel düşüncüyü ikinci plana atmış, müspet bilimler sahasında herhangi bir ilmî gelişme olmadığı gibi, batı bilimindeki gelişmeler de takip edilememiştir.²⁶

Netice itibariyle Tanzimat öncesi Türk düşünce hayatına baktığımızda bilim, felsefe ve mantık alanında Batıda meydana gelen gelişmelerden habersiz; kendi içine kapanmış, bilim ve felsefe alanında yeni bir şeyler üretmeyen, sürekli eskinin devamı niteliğinde ve dini bilgilere ağırlık veren çalışmalarla ve skolastik felsefeyle meşgul olduğunu görüyoruz.

Türk düşüncesi, yeniçağ felsefesinde Batı'da mantık alanında ortaya atılan yeni fikirlerden ancak Tanzimattan sonra haberdar olmuştur. Tanzimatın ilk devirlerinde yine skolastik mantık eserleri hakimdi.²⁷

²³ Öner, Necati, "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat", *A. Ü. İ. Fak. Dergisi*, C. VI, sayı: I-IV, 1959, s. 61

²⁴ Ülken, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri", s. 44

²⁵ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 41

²⁶ Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İnsan yay., İstanbul, 1986, s. 185

²⁷ Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimattan Sonra Mantık Hareketleri", s. 37; Öner, Necati, "Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı", s. 11

Tanzimatla başlayan yeni mantık hareketleri, didaktik ve sathi kalmış, maalesef kuvvetle yerleşmemiştir. İlim ve mantık anlayışının gelişmelerine karşı duyulan büyük ihtiyaç bazı tercüme ve telif eserlerle bizde de vakit vakit kendini hissettirmiş olmasına rağmen ne klasik mantık anlayışını, ne de yeni anlayışları benimseyen bir fikir ve kürsü geleneği oluşturulamamıştır.²⁸

Tanzimat devrinin bariz karakteri düşüncede ve hayatta ikiliktir. Eski ve yeni aynı devirde karşı karşıya yer almaktadır. Bu ikilik başlıca yeni kurulan ilim ve eğitim kurumları ile eskileri arasında açıkça görülür.²⁹

“Yakın senelere kadar suri mantığın mukavemetleri, felsefe cereyanlarının zayıflığı, garp ilminin yalnızca teknik gayelerle memlekete girmiş olması gibi sebepler yeni mantık cereyanlarının yerleşmesini geciktirmiştir.”³⁰

Asıl batı medeniyetinin temeli olan zihniyeti, felsefesi, araştırma metotları bilinmediği için Tanzimatın getirdiği batılı fikirler daima yüzeysel kalıyordu.

Osmanlılarda bilim anlayışı imparatorluğu ıslah gayesiyle açılan yeni eğitim kurumları ile yenileşmeye başlar. Bu yenilik Batıda gelişen müspet bilimlere karşı duyulan ilgidir.³¹

Batı biliminde görülen gelişmenin temelinde yatan en önemli gerçek Yeniçağda ortaya çıkan modern matematik çalışmalarıdır. Giordano Bruno (1548-1600)'nun derin felsefî spekülasyonu, Galileo Galilei(1564-1642) ve Descartes'in matematik akılyürütmeye dayanan sağlam sezgiciliği Türk toplumunca bilinmiyordu.³²

Osmanlı medreselerinde erken dönemde matematik öğrenimi gelişmeye başlamıştı. İlk ünlü matematikçi Kadızade Rumi Türkistan'a gitmiş, hayatını Uluğ Bey'in kurduğu medrese ve rasathanede geçirmişti. Kadızade'nin öğrencisi Ali Kuşçu ile Türkistan'dan Türkiye'ye gelmiş ve eserlerini bu memlekette vermiştir. Kadızade ve Ali Kuşçu'nun torunları olan Kutbu'd-Din Mehmed İle Mirim Çelebi Türkiye'de yüksek matematik öğrenimi ve yayınına devam ettirdiler. Osmanlı medreselerinde tıp öğretimi ilk asırlarda önemli bir yer tutuyordu. Fakat gerek matematik gerek tıp 16. Yüzyıldan sonra durdu ve daha sonraki yüzyıllarda ilkokul kitaplarından ibaret kaldı.³³

Ancak 18. Yüzyıl sonlarına doğru Batı kültürünün matematik ve fizik gibi ilimlerde gösterdiği büyük ilerlemeler fark edilmeye başlandı. İlk defa Gelenbevî İsmail, eski matematik ile Batı matematiği arasında geçit vazifesi gören eserler yazdı. Fakat Gelenbevî henüz Batı matematiğine tam nüfuz etmiş sayılmazdı. Ancak 1795'de kurulan Mühendishane'nin başhocası Tamanlı Hüseyin Rıfki Efendi ile modern matematik öğretimi başladı.³⁴

²⁸ Porphyrios, *Isagoji*, s. 11

²⁹ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 46

³⁰ Ülken, Hilmi Ziya, “Tanzimattan Sonra Mantık Hareketleri”, s. 46

³¹ Korlaelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etikileri*, s.178

³² Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 46

³³ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 44

³⁴ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. e. s. 25; Korlaelçi, Murtaza, A. g. e., s. 196

Daha sonra Tamanlı Hüseyin'in oğlu Emin Paşa bu faaliyete devam etti. Cambridge Üniversitesi'nde matematik ve fizik tahsil etmiş olan bu zat memleketimizde modern matematiği yaymaya çalışanlar arasında önemli bir yer tutar. Bu zat yüksek matematik konusunda yayımlarından çok orta öğretim için kitapları ve askeri öğretimdeki reformu ile tanınır.³⁵

Modern matematiğe dair en esaslı öğretim ve yayınlar İshak Hoca (ö. 1836) tarafından gerçekleştirilmiştir. Modern matematik Tanzimattan sonra başlıca Vidinli Tevfik Paşa ile daha geniş ölçüde gelişme imkanını bulmuştu. Fakat bir asır süren bu yeni matematik yayımlarından çoğu her şeyden önce öğretici bir karakter taşımaktadır. Avrupada eğitim görmüş ve oldukça derinleşmiş bilim adamları dahi memleketin bu pratik-didaktik ihtiyacına cevap vermeye çalışırken asıl araştırma alanını ihmal etme durumunda kalmışlardır.³⁶

Yeniçağda modern matematik çalışmalarının yeni mantık araştırmalarını teşvik ettiği gibi Türk düşünce hayatında da modern matematik araştırmalarının Türk fikir adamlarını modern mantık çalışmalarına yönelttiğini gözlemliyoruz.

Tanzimatın ilk döneminde geleneksel mantığın hakim olduğunu belirtmiştik. Bu dönemde eskiye bağlı bir bilim ve mantık anlayışının takip edildiğini görüyoruz.

"Eski tarz mantık ve ilim anlayışı asırlar boyunca işlendiği için müesseseseleşmiş adetâ kalıplaşmış, bütün fikir hayatında müşterek bir anane halini almıştır. Bu durum konunun işlenmesini kolaylaştırmış ve bir grup içinde ifadesini mümkün kılmıştır".³⁷

Şimdi eski mantık anlayışına bağlı olarak yazılmış eserlerden başlıcalarını zikredecek olursak, bu devirde Ebheri (öl.1263)'nin *İsagoji* ve Gelenbevi'nin *Mizanu'l-Burhan* adlı kitaplarının şerh ve tercümeleleri; telif olarak da Mehmet Hilmi, *Türkçe Hülasatu'l-Mantık*, Ahmed Hamdi, *Mantık*, Kilisli Hocazade Mehmet Tahir, *Zübdetü'l-Muhelidât min et-Tasdikât*, Ahmet Cevdet Paaşa (1822-1895), *Miyar-ı Sedat*, Sırrı, *Miyaru'l-Makal*, Abdurrahman Naim, *Mantık Hülasası*, Mehmet Tevfik, *Gayetü'l-Beyan fi İlmi'l-Mizan*, Mehmet Nuri, *İkmalu Burhan fi Tercümanı Mizan*, Ahmet Hıfzı, *Kısmu Tasavvurat min Hülasati'l-Mizan*, Ömer Fevzi, *Miyaru'l-Ulum*, Ali İrfan, *Methal-ı Mantık*, Raşid, *Mizanü'l-Makal*, Said Paşa, *Hülasa-i Mantık*, İsmetullah, *Hülasa-i İlmi Mantık* adlı eserleri zikredebiliriz.

Bu eserlerde pedagojik gayeler ön planda tutularak, medrese ve mekteplerde okutulmak üzere yazılmış ders kitaplarıdır. Bu eserlerin hemen hepsi Ebheri'nin *İsagoji* adlı kitabının planı esas alınarak yazılmıştır. Bunun da esasını Stoacıların tesiriyle, İbn Sina'da mükemmel şeklini alan Aristo mantığı teşkil eder. Bu kitaplarda, metafizik konulardan uzak kalınarak daha

³⁵ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. e. , s. 25

³⁶ Ülken, Hilmi Ziya, A. g. e. , s. 26

³⁷ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 50

çok mantık'ın tekniği ele alınmıştır. Bu kitaplarda konuların ağırlık merkezini kıyas oluşturur. Tanım, önerme araştırmaları ise kıyasın hazırlık safhasıdır. İspat şekilleri ise kıyasın bir nevi tatbik yeridir. Ancak bu kısma çok az yer verilir.³⁸

Tanzimattan sonra eğitim ve öğretim sahasında yapılan ıslahatlar neticesinde, yeni açılan okullarda medreselerden farklı bir zihniyet içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetleri devam etmekte ve müspet bilimlere daha çok önem verilmekteydi. Bunun sonucunda batı kültürünün tesiri altında eskisinden farklı bir bilim ve mantık anlayışı gelişmeye başlamıştır. Yeni tarzda yazılan mantık kitaplarını, memlekette yapılan ilmî faaliyetlerin zorlaması neticesi, yani ilmî bir faaliyetin doğurduğu bir ihtiyacın karşılığı olarak kaleme alınmış olduğunu zannetmemek lazımdır. Bunlar da sırf Batı fikir âleminde olup bitenlerden haberdar olmak amacıyla bu alandaki yeni çalışmaların Batıdan nakledilmesinden ibarettir. Bu nedenle Yeni mantık cereyanlarında çeşitlilik hakimdir. Çeşitler arasında fikir zincirlemesi pek yoktur. Bu konuda eser veren müellifler, Avrupa'daki çeşitli cereyanları Türk fikir âlemine tanıtmaya çabalamışlardır.³⁹

Eski ilim ve mantık anlayışı yeni gelişen bilimsel zihniyet karşısında eski etkisini kaybetmeye başlayınca bir uzlaşma çabasına girildi. Eski mantık mücadelesine devam edebilmek için yeni bilimsel zihniyetten yararlanma yoluna gitti. Artık mantıkçılar batı fikirlerine ilgisiz kalamıyordu. Bu nedenle esasını suri (formel) mantık teşkil etmek üzere Batı felsefesinin bazı yeniliklerini içeren mantık kitapları yazılmaya başlandı.⁴⁰

Eskiyle yeninin uzlaştırılması sahasında sayabileceğimiz eserler arasında Gallupî'den *Miftahu'l-Fünun* adlı tercüme bir eserle Ali Sedat'ın *Mizanu'l-Ukul Fi'l-Mantık ve'l-Usul ve Lisanu'l-Mizan* adlı mantık kitapları başta gelir. Türkiye'ye mantık konusunda yeni fikirler ilk defa bu kitaplarla girmiştir. Gerek *Miftahu'l-Fünun* mütercimi ve gerekse Ali Sedat mantık anlayışında eskiye bağlı olmakla beraber, eski mantıkçılardan farklı olarak batıdaki yeni fikirlere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu eserlerde eski ile yeni bir araya getirilmiş, bir nevi uzlaştırıcı bir yol takib edilmiştir.⁴¹

İtalyan mantıkçısı Gallupî'den tercüme edilen *Miftahu'l-Fünun* adlı mantık eserini Hilmi Ziya Ülken doğrudan doğruya yeni mantık çalışmaları arasında zikrederken⁴² Necati Öner, Gallupî'nin izah ettiği mantığın esasını yine Aristo mantığı olması ve mantık konularının eski tarz mantık kitaplarında olduğu gibi ele alınmış olmasından ve eserlerde eskiyle yeni bir

³⁸ Öner, Necati, A. g. e. , ss. 17, 47

³⁹ Öner, Necati, A. g. c., ss. 49, 50

⁴⁰ Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", s. 15; Ülken, "Türkiye'de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri", s. 41

⁴¹ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 50

⁴² Bkz. Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", s. 15; Ülken, "Türkiye'de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri", s. 42

arada zikredilmesinden dolayı, uzlaşmacı bir tavırla hazırlanmış eserler arasında zikretmiştir.⁴³

Miftahu'l-Fünun yalnız bir tercüme değildir. Mütercimi esere bazı ilaveler yaptığı gibi kitabın sonuna bir de ek yapmıştır. Bu bakımdan eserin aslı Gallupi'nin olmakla beraber mütercimin mantık anlayışına göre yeni bir şekil almıştır. Bu eserle fikir hayatımıza giren yenilik, kitabın yazılışında takip olunan metotla son kısmına eklenen metot konusudur. Gallupi'nin kitabında klasik tarzdan farklı olarak başka bir tarz takip edilmiştir. Eski mantık kitaplarında sentezci bir yol takip edilmiştir; Gallupi'nin eserinde ise analiz metodu kabul edilmiştir. O, kitabına kıyas konusundan başlıyor, sonra kıyasın parçaları olan önerme ve terime geçiyor. Gallupi'nin eserinde o zamana kadar fikir hayatımızda yeni olan bir diğer nokta eserin sonunda metoda dair kısa bir konunun bulunuşudur. Burada en genel şekliyle metot konusu ele alınmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'de yazılan yeni mantık kitaplarında metot konusu işlenir olmuştur. Asıl eserin kendisinden çok mütercimin, eserin sonuna eklediği "Lahika" (ek), düşünce hayatımız için yeni fikirler içermektedir. Eserin aslında olmayan tasavvurat çeşitleri, tasdik türlerine göre önerme çeşitleri ve kıyas şekilleri eski mantık kitaplarındaki gibi işlenmiştir. Daha sonra çeşitli akılyürütme şekillerinin özel kuralları diye bilimlerde metottan, son bölüm olarak da yanlış'tan bahsedilmiştir.⁴⁴

Hilmi Ziya Ülken'e göre, Türk düşüncesinde, eski mantıkla yeni mantığı uzlaştırma çabası içinde olanlardan biri de İsmail Hakkı İzmirli'dir.⁴⁵ Öner'e göre ise o yeni tarzda mantık konularını işlemiştir. İsmail Hakkı İzmirli, meseleleri Batılı tarzda ele almıştır.⁴⁶ İzmirli *Miyaru'l-Ulum* adlı kitabında meseleleri geleneğe bağlı olarak eski anlayış içinde ele almıştır. Önce bilginin kısımları olan tasavvur ve tasdikten bahseder. Sonra geleneğe uyarak mantığın önemi, konusu ve amacını açıklar. İzmirli mantık konularının Aristo'da 8 baba ayrıldığını, daha sonra Porphyrios'un İsağojisi'nin ilavesiyle 9'a çıktığını söyleyerek, mantık konularını açıklar.⁴⁷ "Felsefe Dersleri" adlı eseri eski anlayıştan farklı Batı kaynaklarından istifade ederek yazmıştır. Bazı konularda İslâm mantıkçılarının fikrine de temas etmiş, Batı mantıkçılarının fikirleriyle karşılaştırmıştır. Eserin tümü göz önüne alınınca İzmirli'nin, bu eseri ile eski anlayışı terkettiği ve Batı mantıkçılarının mantık meselelerini ele alış tarzlarını benimsemiş olduğu görülür. Burada İzmirli'nin kendine has yeni bir fikri yoktur. Fikirlerini daha çok Paul Janet, Rabier, Boirac gibi Batılı mantıkçılardan almıştır. Bu nedenle eseri, sistematik bir biçimde ele alınmamıştır. İzmirli bu eserini "Miyaru'l-Ulum'dan tamamen farklı bir tarzda ele almıştır. Eseri iki ana bölüme ayırmış gözüküyor. Birinci bölüm kısa tutulmuş ve bilgi teorisi, fsefe ve bilimsel bilgi incelenmiştir. İkinci

⁴³ Öner, Necati, A. g. c., s. 51-54

⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz. *Miftahu'l-Fünun*, İstanbul, 1928, ss. 160-189.

⁴⁵ Ülken, Hilmi Ziya. "Türkiye'de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri", s. 42

⁴⁶ Öner, Necati, A. g. c., s. 63

⁴⁷ İzmirli, İsmail H., *Miyaru'l-Ulum*, İst. 1315, S. 5-10

bölüm tamamen mantık konusuna ayrılmıştır. İkinci bölüm de kendi içinde bab'lar ve fasıl'lara ayrılmıştır. Önce formel (suri) mantık batılı tarzda ele alınır ancak konuların sırası geleneksel işleniş tarzı sırasını takip etmiştir. Mesela birinci olarak tasavvurat ele alınır ve tümeller konusu ve on kategori işlenir. İkinci olarak tasdikat, 3. Olarak akıl yürütme ele alınır sonuna da cebirsel matematikle ilgili bir lahika ekler⁴⁸.

Önergeye göre, İzmirli'nin *Felsefe Dersleri* adlı eserinin asıl önemli olan kısmı eserin sonunda bulunan ektir. Burada Batı'da Rönesanstan sonra Aristo mantığında yapılmak istenen yeniliklere temas edilmiştir. Ancak İzmirli'nin bu konuda anlattıkları bizde yeni değildir. Daha önce Ali Sedat (1857-1900) tarafından ele alınmıştır. Fakat bu iki mantıkçımızın meseleleri ele alış tarzları farklıdır. İzmirli, Hamilton'un yüklem niceliği meselesini izah edip bunun münakaşasını yapıyor. Boole (1815-1864)'un matematik mantığı⁴⁹ na kısaca temas ederek kıyasa Descartes ve Stuart Mill (1806-1873)'in yapmış olduğu itirazları ve bunlara verilen cevapları naklediyor.⁴⁹

Öner'e göre, İzmirli, Descartes ve Mill'in klasik mantıkla ilgili itirazlarını kabul etmiyorsa da tamamen haksız olduklarını da kabul ediyor değildir. Bu nedenle gerek bu tutumu, gerekse yüklem niceliği meselesi ve matematik mantık hakkındaki fikirleri, geleneksel mantıkta, Batıda yapılmak istenen yenilikleri, Ali Sedat gibi küçük görmez. Hatta açıkça söylemiyorsa da meseleleri ifade ediş tarzı, kendisinin bu yeni hareketlere taraftar olduğu kanaatini veriyor.⁵⁰

Uzlaşmacı bir tavırla eser veren en önemli Türk mantıkçısı da Ali Sedat'tır. Ali Sedat'ın mantık çalışmaları Türk mantık hareketleri arasında bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Onun fikir hayatımızdaki önemi, Batı'da Rönesans'tan sonra mantık alanında ortaya çıkan yeni fikirleri de içine alan bir mantık kitabını ilk defa yazmış olmasından kaynaklanır. Gerçi bilimlerde metot konusunu ondan önce *Miftahu'l-Fünun* adlı kitapta görüyoruz. Fakat Ali Sedat, formel mantıktan hiçbir yeni fikir ihtiva etmeyen bu kitabı geçerek, metot konusunu daha etraflı bir şekilde izah ettiği gibi, İngiliz mantıkçılarının Aristo mantığı üzerine ileri sürdükleri yeni fikirleri ele alıp onların münakaşasını yapmış ve devri için Avrupa'da yeni olan Boole'un matematik mantığına da ayrı bir bölüm ayırmıştır. Eserinde

⁴⁸ Daha geniş bilgi için, İzmirli, İsmail H., *Felsefe Dersleri*, Hukuk-Mat., İst. 1330; Krş. Öner, Necati, A. g. e., S. 63

⁴⁹ George Boole, sembolik dili düşünce tahlilinin aleti saydığı için matematiği örnek olarak mantığı yeniden kurmağa yönelmiştir. Bu nedenle cebirin işlem ve işaretlerini mantığa tatbik etmiştir. Bir başka ifadeyle matematiği mantığa bir nevi temel yapmak istemiştir. Boole, düşüncenin kurallarıyla matematik işlemlerin kurallarının benzerliğinden hareket ederek matematik mantığı kurmuştur. Bu yüzden o ,cebirsel mantığın asıl kurucusu olarak kabul edilmektedir. Boole, Aristo'nun kıyas teorisinin formlarını gerçekten sembolik olarak ifade ettiğini doğrulamaktadır. Ancak bu sembolleri çok sınırlı gördüğünden matematiğin işlem ve işaretlerinin daha mükemmel olduğunu ileri sürmüştü ve mantığa tatbik etmiştir.

⁴⁹ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 65-66

⁵⁰ Öner, Necati, A. g. e., s. 67

çeşitli cereyanlara yer vermiş olmasına rağmen bir nakilci durumunda değildir. Kendi mantık anlayışına göre bunları değerlendirmiştir.⁵¹

Ali Sedat'ın eserlerinde eski ile yeni daha çok uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Klasik mantık konularından farklı olarak yüklem niceliği⁵² meselesiyle tümevarım hakkında Avrupa'da ileri sürülen yeni fikirleri belirterek bunların münakaşası yapılmıştır. Ali Sedat'ın kitabının en önemli yanı lahika (eki) dir. Burada (o dönemde) mantığın geçirdiği gelişmelerden, Boole ve Stanley Jevons (1835-1882)'un yeni mantık araştırmalarından, matematikle mantığın birleşmesi yolundaki çabalardan bahsedilir. Ali Sedat bu kitabında formel mantıkla tatbiki mantığı uzlaştırmak istemektedir.⁵²

Ali Sedat, matematik mantığın bir taraftarı olarak mantık problemlerini ele almış değildir. Onun amacı memleketimiz için bilinmeyen fakat Batı fikir dünyasında tanınan bir mantık cereyanından fikir hayatımızı haberdar etmektir.⁵³ Boole'un açtığı çığırdada yürüyen XIX. Asır mantıkçıları daha genel olan mantığı ondan daha az genel olan matematikle izaha kalkışmışlardır. Ali Sedat bunun çıkar bir yol olmadığını sezdiği içindir ki, matematik mantığa taraftar olmamıştır. Batı'da daha sonra yapılan mantık çalışmaları Ali Sedat'ı haklı çıkararak Russell ile gelişen yeni bir mantık çığırı XIX. Asrın bu dar yolunu terketmiş; mantık çalışmaları Boole'dan farklı bir yolda gelişme göstermiştir.⁵⁴

Necati Öner, Ali Sedat'ın matematik mantığa taraftar olmadığını söylerken Hilmi Ziya Ülken bunun aksine onun klasik mantığa karşı matematik mantığı savduğunu iddia etmektedir.⁵⁵

Bilindiği gibi mantığın muhtevassız, yalnız formdan ibaret olduğu fikri yenidir. XX. Asrın başından beri gelişmekte olan yeni mantık cereyanlarının hareket noktası hep aynı fikirdir. Her ne kadar Ali Sedat eskiye bağlı mantık anlayışının tesirinde kalsa da mantığın metafizikten ayrılması gerektiği düşüncesiyle modern bir görüş sergilemiştir.⁵⁶ Ali Sedat, zamanında yaşayan bir çok mütefekkirimiz, Batı'da gelişen fikir hayatından habersizken, devrinin Batı fikir hayatını tanıyıp en yeni fikirlere memleketimizi haberdar etmek gibi önemli bir işi başarmış, bu suretle Tanzimattan sonra mantık disiplininde ilk hamleyi yaparak bu konuda öncülük etmiştir.⁵⁷

⁵¹ Öner, Necati, A. g. e., s. 54

⁵² Klasik Mantıkçılar önermenin niceliğinden daima önermenin konusunun niceliğini anlamışlar, yüklem niceliğine önem vermemişlerdir. İslâm mantıkçıları da yüklem niceliğinin belirttiği önermeleri "Kazaya-i Münharife" (kural dışı önermeler) olarak telakki etmişler ve işlem dışı bırakmışlardır. Klasik mantıkta önemsenmeyip işlenmeyen bu konu XIX. Asır İngiliz mantıkçılarınca ele alındı. George Bentham'ın öncülüğü ile Hamilton yüklem niceliği problemini işleyip geliştirmiştir. (Bkz. Necati Öner, *Klasik Mantık*, s. 52)

⁵³ Daha fazla bilgi için bakınız. Ali Sedat, *Mizanu'l- Ukul fi'l- Mantık ve'l- Usul*, Karabat Matb., İstanbul, 1303. ss. 204 vd;

⁵⁴ Öner, Necati, "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi Ali Sedat", s. 66

⁵⁵ Öner, Necati, A. g. e., s. 73

⁵⁶ Ülken, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri", s. 42

⁵⁷ Öner, Necati, "Türkiye'de yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi Ali Sedat", s. 63

⁵⁸ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 73; Öner, "Türkiye'de yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi Ali Sedat", s. 69

Önce geleneksel eskiye bağlı mantık anlayışını, sonra Batıda ortaya çıkan yeni fikirlere de yer veren uzlaşmacı zihniyetin ürünü mantık çalışmalarını, daha sonra da doğrudan doğruya yeni mantık çalışmalarını görüyoruz.

Ali Sedat'tan sonra yazılan mantık kitapları yeni bir zihniyet içinde ele alınmış, Avrupa'da mevcut çeşitli mantık cereyanları tesirlerini Türkiye'de de göstermiştir. Yeni tarzda yazılan mantık kitaplarında Aristo mantığına az yer verilir olmuştur. Yeniçağ felsefesinde bazı yeni metafizik mantıklar da meydana çıkmış, gerek bu mantıklar gerekse Boole'la başlayan matematik mantık ve bunun gelişmesinden doğan lojistik memleketimizde tanıtılmış ve bunlar taraftar bulmuştur.⁵⁸

Yeni tarzda yazılan mantık kitapları da Batıda bu konuda yapılan yayınlar örnek alınarak eskiden farklı bir zihniyet içinde kaleme alınmış ders kitaplarıdır. Bunlar arasında liseler için M. Fazıl'ın *İlm-i Mantık*, Ağaoğlu Tezer'in *Suri ve Tatbiki Mantık*, Hasan Ali Yücel'in *Mantık*, Hatemi Senih Sarp'ın *Mantık*; Üniversite için Ahmet Naim'in *İlm-i Mantık* (Rabier'den tercüme), Hilmi Ziya Ülken'in *Mantık Tarihi* ve Von Aster'in *Bilgi Teorisi ve Mantık* adlı kitaplar yayınlanmıştır.⁵⁹

1935-1948 yıllarında İstanbul Üniversitesinde hocalık yapan Alman Felsefe Tarihçisi Von Aster, mantığı memleketimizde yeni bir tarzda işlemiştir. Von Aster'in *Bilgi Teorisi ve Mantık* adlı kitabında mantık problemleri bilgi teorisi içinde incelenir. Aslen mantıkçı olmayan Aster'in Kant (1724-1801) geleneğine uyarak mantığı bilgi teorisi içinde kabul etmesi, mantığın ayrı bir bilgi kolu olmadığı kanaatinden kaynaklanmaktadır. Von Aster'in tanıttığı çığırı ondan sonra Türkiye'de takip eden olmamıştır.⁶⁰

Avrupada Rönesanstan sonra mantık sahasında beliren yeni fikirler, Aristo'ya yapılan itirazlar, metot meseleleri, Boole'la başlayan matematik mantıktan ibaret değildir. Lojistik hakkında ilk bilgiler memleketimize Salih Zeki (1864-1921)'nin Henri Poincare'den yaptığı tercümelemlerle girmeye başlamıştır. Bunlar dışında kalan mantığa ait bir çok yeni fikirler, Hilmi Ziya Ülken'in *Mantık Tarihi* ile memleketimizde tanıtılmıştır. Ülken bu kitabında metafizik mantıklarını, Leibniz, Kant ve Hegel (1770-1831) mantıklarını tanıtmaktadır.⁶¹

Leibniz bir taraftan Aristo mantığı üzerinde çalışmalar yaparken, diğer taraftan da yeni bir mantık sistemi denemelerine girişmiştir. Bir mantıkçı olarak Leibniz'in bizde tanıtılması Prof. Hilmi Ziya Ülken'in *Mantık Tarihi* adlı kitabı ile başlamış daha sonra Prof. Nusret Hızır, Leibniz'in yeni bir

⁵⁸ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 62

⁵⁹ A. g. e., s. 62

⁶⁰ A. g. e., s. 67

⁶¹ A. g. e., s. 68

mantık sistemi kurma denemelerini, Prof. Eralp yine Leibniz'in Aristo mantığı üzerinde yaptığı çalışmalarını izah etmişlerdir.⁶²

Leibniz'e göre kavram mevcut olanın alameti değil mümkün olanın alametidir. Onun mümkün ile reel arasında yapmış olduğu ayırım mantığın Aristo realizminden kurtulmasına sebep olmuştur. Leibniz mümkünün ne olduğunu tayin etmeye ve reel tanımlarla adsal tanımları ayırmağa çalışır. Leibniz'in tanım teorisi onda "art combinatorie" denen mantık usulünü doğurmuştur. Bu da Leibniz'de cebri sembolizmi meydana getirmiştir. İşte sembolik veya matematik mantık buradan doğmuştur.⁶³

Ülken, Kant'ın tanım teorisi ve onun mantıkta psikolojik prensipler olduğunu iddia eden mantıkçılara karşı almış olduğu tavır üzerinde durup, Kant mantığının karakteristik vasfını belirtmeye çalışır. Kant'a göre mantık düşüncenin zaruri kanunlarının apriori ilmidir. Mantık, aklın iyi kullanılmasına ait bir ilim olup yoksa subjektif bakımdan yani psikolojik prensiplere göre kullanılmasına ait bir ilim değildir.⁶⁴

Hegel'in diyalektik mantığı ve bu mantığın sol Hegelciler tarafından kullanılışı *Mantık Tarihi* adlı kitapta etraflıca izah edilmiştir. Hegel'e göre "Klasik Mantık" bir şeyin aynı zamanda hem var hem yok olamayacağı kanaatindedir. Bu hüküm ancak hareketsiz alem için doğrudur. Halbuki varlık sürekli bir oluş içerisinde, o halde Klasik Mantığın prensipleriyle varlık arasında bir uyumsuzluk vardır.⁶⁵

Hegel bu fikirden hareket ederek diyalektik mantığı kuruyor. Ülken, Hegel mantığının ve bunun sol Hegelciler tarafından yapılan tatbikatının yanlışlığını *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* ve *Felsefeye Giriş* adlı eserlerinde gösteriyor. Hegel mantığının ne zihnimize, ne eşyaya tatbik edilebildiğini, mantığın yapısının değişmesine imkan olmadığını izah ediyor.⁶⁶ Ülken'e göre Hegel'in mantık teşebbüsü çok fazla cüretlidir. Klasik mantığı lüzumsuz bırakmak ve gerçeğin akışına uygun bir mantık kurmak iddiası ile ortaya atılan bu fikir gerçekte hiçbir ilmin gelişmesi tarafından teyid edilmemiştir. Hiçbir keşif, hiçbir icat hatta hiçbir isbat diyalektik mantığa göre cereyan etmiyor. Araştırma yollarımız (müşahede, tecrübe, deney) ve tümevarım, diyalektik mantıkla tamamen alakasız olarak işlemektedir. Bu yeni mantık teşebbüsü ancak Hegel'in kendi metafizik görüşünü meşrulaştırmak için kullandığı özel bir düşünce aleti olarak kalmaktadır.⁶⁷

⁶² Hızır, Nusret, "Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz", s. 433-440; Eralp, Vehbi, *Matematik, Fizik ve Kimyada Metod*, s. 21; Krş. Öner, Necati, *Klasik Mantık*, s. 91 Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 70

⁶³ Ülken, *Mantık Tarihi*, s. 142

⁶⁴ Ülken, A. g. e., s. 151

⁶⁵ Ülken, A. g. e., s. 215 vd; Ülken, *Felsefeye Giriş*, (Birinci Kısım) 2.bsk, Ankara, 1963, ss. 125-127; Daha fazla bilgi için bkz. Hegel, *Felsefi Bilgiler Ansiklopedisi (Mantık Bilimi)*, çev. Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul, 1991, ss. 125 vd.; Ayrıca 172-173. Sayfalar.

⁶⁶ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 69; krş. Ülken, Hilmi Ziya, *Mantık Tarihi*, s. 216; Ülken, *Felsefeye Giriş*, s.110

⁶⁷ Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş*, s. 111

Metafizik mantıklar arasında mantığı ideal bir varlık ilmi olarak kabul eden anlayış ta memleketimizde tanınmaya başlamıştır. 1952'de Takiyettin Mengüşoğlu tarafından dilimize çevrilen Heinz Heimsoeth'un *Felsefenin Temel Disiplinleri* adlı eserinde, ideal varlık incelenirken şunları söylemektedir: "matematığın, mantığın, ya da pratik aklın ve genellikle değerlerin bilgisinin sözünü ettiği şeyler, yani sayılar, şekiller, yargı ve çıkarım şekilleri, ahlak yasaları ve değerler, herhangi bir şekilde vardılar."⁶⁸ Bu durumda matematik ve mantıksal bilginin objeleri, ya da ahlaki akıl bilgisinin objeleri ideal var olan objelerdir, Heimsoeth'e göre.⁶⁹ Nicolai Hartmann tarafından ileri sürülen ve başka bir yönden mantığın diğer bilgi kollarından müstakil olarak ele alınmasını mümkün kılan bu anlayışı, Ülken etraflıca tanıtmıştır. Hartmann mantığı eski mantık anlayışı gibi ne bir alet ne de lojistik gibi totolojik sayıyor. Ona göre mantık ideal varlık bilimidir. Mantık sahası ideal bir manada kendi başına varlık sahasıdır. Mantıki hasilalar saf objelerdir ve ideal bir varlığa sahiptirler. Kavram, zihnin yaptığı bir birleşme fonksiyonu değil benzerlerinin birliğidir. İstidlal (akılıyürütme) bir düşünme metodu değil genel unsurlarla tikel unsurlar arasında bulunan tabilik münasebetinin ideal halidir. Mantık kanunları ne düşüncenin ne de bilginin kanunlarıdır. Bu ideal varlığı ve ona ait münasebetleri düzenleyen kanunlardır. Bu duruma göre mantık sahası, ideal manada müstakil bir varlık sahası olarak kabul edilmiştir.⁷⁰

Yeni mantık çalışmalarından sembolik mantık çalışmaları diğer mantık cereyanlarından farklılık gösterir. Diğer cereyanlar daha çok orta öğretim için yazılmış ders kitaplarında yer almıştır. Bu kitaplarda sembolik mantıktan hiç bahsedilmez. Sembolik mantık bizde ya üniversitelerde verilen dersler münasebetiyle veya öğretim gayesi ile değil de, yine üniversite hocaları tarafından şahsi çalışmalar olarak ele alınmıştır. Sembolik mantık çalışmalarının tam bir savunucusu olarak Salih Zeki'yi görüyoruz. O, 1916'da neşrettiği *Mizan-ı Tefekkür* adlı eserinde matematik mantığı hem savunmuş hem de bütün yönleriyle açıklamıştır.

Sembolik mantık çalışmalarından matematik mantık dışında lojistik ile ilgili eserler gerek tercüme gerekse telif olarak daha fazla bir yekün tutar. Salih Zeki'nin Henri Poincare'den tercüme ettiği ve 1928'de yayınladığı *İlim ve Usul*, Prof. Kerim Erim'in 1930-1932 yılları arasında *Mühendis Mektebi Mecmusu*'nda matematiğin esasına dair yayınladığı makaleleri ile *Nazari Hesap* adlı eseri, 1935'de Nusret Şükrü (Hızır)'nın Reichenbach'tan tercüme ettiği *İhtimaliyet Hesabının Mantıki Temelleri* ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinde 1945-1956 yılları arasında neşrettiği makaleler, Macit Şükrü (Gökberk)'nin Carnap'tan tercüme ettiği *Eski Mantık Yeni Mantık*, Hilmi Ziya Ülken'in 1936'da yayınladığı *Yirminci Asır*

⁶⁸ Heimsoeth, Heinz, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, Çev.Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kit., İstanbul, 1986, s. 87

⁶⁹ Bkz. Heimsoeth, Heinz, *A. g. e.*, s. 91

⁷⁰ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 70; krş. Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş*, s. 113

Filozofları, Vehbi Eralp'in 1939'da Reichenbach'tan tercüme ettiği *Lojistik*, Ülken'in 1942'de yayınlanan *Mantık Tarihi* ve A. Reymond'dan tercüme ettiği *Lojistik Prensipleri ve Muasır Tenkit*, Hamdi Ragıp Atademir tarafından 1948'de tercüme edilip teksir halinde yayınlanan, J. L. Destouches'un Sorbonne da 1943'de verdiği derslerin ikinci kısmı, Lojistik ile ilgili Türkiye'de neşredilen çalışmalardır.⁷¹

Lojistik üzerinde Avrupada yapılan çalışmalardan fikir hayatımız, ilk defa Salih Zeki'nin Henri Poincare'den yaptığı tercümeyle haberdar olmuştur. Poincare'nin bu eserinde Russell ve Hilbert'in mantıkları ele alınıp, lojistiğin o zamanki durumu tenkit edilmiştir. Bu suretle lojistik'e ait ilk bilgiler bize tenkidiyle beraber girmiştir. Poincare'nin *İlim ve Usul* adlı kitabının Türkiye'de neşrinden üç sene sonra, Prof. Kerim Erim yeni mantığı ele alarak daha ziyade bu mantığın doğuş sebebi üzerinde durmuştur. Prof. Erim matematiğin esasına dair seri halinde yayınladığı makalelerin, üçüncü, dördüncü ve altıncısında ve *Nazari Hesap*'ın birinci ekinde matematikte antinomiler meselesinden bahisle; cümleler kuramının tatbikinde bir takım antinomilerle karşılaşıldığını açıklayıp, Russell, Burol Forti ve Richard'a izafe edilen antinomileri zikrediyor. Bu antinomilerin matematikte değil, klasik mantığın sonsuz cümlelere tatbikinden ileri geldiğini söylüyor. Öner'e göre, Erim, klasik mantığın yetersizliğine kanaat getirip, yeni bir mantığın gerektiği fikrini savunan lojistikçiler tarafına yönelmiştir.⁷²

Lojistiğin daha etraflı bir şekilde tanıtılması Macit Şükrü'nün Carnap'tan yaptığı tercüme ile olmuştur. Bu yeni mantık Reichenbach tarafından İstanbul Üniversitesinde verilen derslerle düşünce hayatımıza girmiştir. 1939 da Reichenbach'ın ders notları Prof. Vehbi Eralp tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Logistik* adı altında yayınlandı. Bu eserde iki hakikat değerli mantık ele alınır. Çok hakikat değerli mantıklara yer verilmez. Bizde yeni mantık anlayışı ile ele alınıp yazılan bu ilk mantık eserinde şu bölümler vardır: Önermeler hesabı, tahlil usulü, cümlelerin bünyesi, kelimelerin tasnifi, fonksiyonlar hesabı, sınıflar hesabı, klasik mantık, tümevarım, paradokslar, sonsuzluk kavramı ve aksiyomatik sistemler. Lojistiğin esas meseleleri olan önermeler hesabı, fonksiyonlar hesabı ve sınıflar hesabı işlemleriyle birlikte izah edilmiştir. Lojistikte asıl olan fonksiyonlar ve sınıflar hesabıdır. Önermeler hesabı bu ikisine giriş mahiyetindedir. Yüklem mantığı olan klasik mantıktan lojistiğin ayrıldığı noktalardan birisi lojistiğin münasebetler mantığı olmasıdır. Reichenbach bu iki mantık anlayışı arasında şu iki farka işaret eder: Birincisi klasik mantığın bütün münasebetleri işlemeyişidir. Klasik mantığın kullandığı önermeler tek değişkenli fonksiyonlarla ifade edilir. Çünkü bu mantıkta birden fazla değişkenli fonksiyonlara yer yoktur. Bunlar da tek değişkenli fonksiyonlara irca edilir. Mesela "Mehmet Ali'den Büyüktür" önermesinden, eski mantıkta, formel olarak "Ali Mehmetten Küçüktür" önermesini çıkaramayız. Halbuki bir

⁷¹ A. g. e., s. 80

⁷² A. g. e., ss. 80-81

münasebetler mantığı olan lojistikte bu ifade mümkündür. Çünkü lojistikte ikiden fazla değişkenli fonksiyonlarla da işlem yapılabilir; farkın ikincisi bir sınıfa mensup olmak münasebetiyle, bir sınıfın tali sınıfı olmak münasebeti birbirine karıştırılır. Mesela “İnsanlar Ölümlüdür” önermesi gibi “Sokrat Ölümlüdür” önermesi de tümel olumlu sayılmıştır. Her iki önerme klasik mantıkta “S a P” sembolik ifadesiyle gösterilir; lojistikte ise birinci önerme “S Σ P”, ikinci önerme “S $\supset$ P” ifadesiyle gösterilir.⁷³

Prof. Nusret Hızır'ın mantık tarihimizde önemli bir yeri vardır. Yeni mantık, modern mantık, sembolik mantık veya lojistik denen mantığın Türkiye'de ilk temsilcisidir.⁷⁴ Prof. Nusret Hızır ikiden fazla hakikat değerli mantıkların temel kavramları hakkında neşrettiği yazısında üç hakikat değerli mantıkların temellerinin sağlam olmadığını isbata çalışıp, olasılık mantığına taraftar görülmektedir. Olasılık mantığından, Nusret Hızır'ın Reichenbach'tan tercüme ettiği *Ihtimaliyat Mefhumunun Mantıki Esasları* adlı makalenin 1935 de neşrinden sonra fikir hayatımız haberdardır.⁷⁵ Hızır'a göre ikiden fazla hakikat değerli bir mantık sisteminin sağlam olabilmesi için o mantığın olasılık mantığı olması gerekmektedir. Hızır'ın isbata çalıştığı ikiden fazla hakikat değerli mantığın tutarsız oluşunu, makalenin neşredildiği tarihe kadar olan mantıklar için anlamak lazımdır. 1945 den sonra tutarlı olan ikiden fazla hakikat değerli mantıklar kurulmuştur.⁷⁶

Prof. Ülken olasılık mantığı hakkında bir eser yazmışsa da (o dönemde) henüz neşredilmemiştir. Prof. Öner tarafından bizzat görülen bu eserde lojistiğin kısa bir tarihçesinden sonra ihtimaliyat (olasılık) mantığı etraflıca anlatılmaktadır. Ülken 1936 da neşrettiği *Yirminci Asır Filozofları*'nda olasılık mantığını tenkit eder. Ona göre ihtimaliyat mantığının doğru olduğunu iddia etmek, yine zımnî olarak doğru ve yanlış şeklindeki çift kıymetli bir mantığı kabul etmeye bağlıdır.⁷⁷

Mantık cereyanlarından matematik mantık, sembolik mantık, metafizik mantık, çok değerli mantık yanında metodoloji konusu da üzerinde önemle durulan mantıkla ilgili bir alan olarak kabul edilmiştir. Bu görüşe göre, mantık bir metot bilimidir.

Aristo mantığı, eski anlayış içinde bilimin metodudur. Aristo, mantığı fizik ve metafiziği izah için metot olarak kullanıyordu. Aristo mantığı, batı ve doğu ortaçağında bir alet telakki edilmiş ve bütün bilimsel faaliyetler için yeter metot olarak rağbet görmüştür. Rönesanstan sonra yeni bir gelişme istikameti alan bilim için Aristo mantığı, metodoloji olarak yeterli olmayınca

⁷³ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 81-82; Öner, Necati, “Türkiye'de Mantık Çalışmaları”, *Felsefe Dünyası*, say. 6, Aralık, 1992, s. 9; Aynı tenkitler için bkz. Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İstanbul, 1996, ss. 47-48; Carnap, Rudolf, *Eski Mantık Yeni Manyık, Felsefe Yıllığı*, Bozkurt Mat., İstanbul, 1934-35, ss. 250-251; Hızır, Nusret, *Felsefe Yazıları (Eski Mantık-Yeni Mantık)*, 2. Bsk., İstanbul, 1981, s. 226

⁷⁴ Öner, Necati, “Profesör Nusret Hızır”, *Doğu Batı*, yıl 3, sayı: 12, Ağustos, Eylül, Ekim 2000, s. 70

⁷⁵ Öner, Necati, A. g. e., s. 82

⁷⁶ A. g. e., s. 83; Öner, Necati, “Profesör Nusret Hızır”, ss. 71-72

⁷⁷ A. g. e., s. 82

yeni yollar arandı. Bacon ve Descartes'in, Aristo mantığının esasını teşkil eden kıyasa itirazları bu sebeptendir. Bacon ile başlayan yeni mantık çalışmalarının sebebini, mantığın kendi içinde bir gelişmesi olarak değil de, bilimsel faaliyetlerin zorlaması ve bu faaliyetlerin gerektiği ihtiyacı karşılamak için eski mantığı tamamlama gayretinde aramak doğru olur. O halde diyebiliriz ki, her bilim anlayışı bir metodolojiyi gerektirir. XVI. Asırdan itibaren yeni bir istikamet alan bilimde keşif ve isbat metotları için gösterilen faaliyetler, Bacon ve Descartes ile başlayan bu sahadaki yeni fikirler, bilimlerin gerek müşterek gerek tek tek metotlarının tesbitine yol açtı. Bu metodolojik fikirler Port-Royal mantıkçıları tarafından mantığa bir bölüm olarak ilave edildi. Mantık kitaplarında bu bölüm kah metot kah tabiki mantık kah özel mantık diye adlandırıldı.⁷⁸

Hamdi Ragıp Atademir *Metot Üzerine* adlı eserinde mantığın suri ve tabiki diye ayrılmasını uygun bulmuyor. Sonuç çıkarmanın suri mantığın, tümevarımın ise tabiki mantığın konusu olarak incelenmesini tamamiyle tutarsız görüyor.⁷⁹

Öner de aynı fikre katıldığını beyan ederek şunları söylüyor: "Biz de mantığın suri ve tabiki diye ikiye ayrılışı fikrinin doğru olmadığı kanaatini taşıyanlar tarafındayız. Bize öyle geliyor ki, tabiki mantık denen bölümde işlenen fikirler esasını Aristo'nun koyduğu suri mantığın açıklanmasıdır. Öncüllerin doğru olarak tesbiti için ortaya konan birtakım yeni kaidelerdir. Zihin hangi alanda çalışırsa çalışsın, yeni bir fikir elde etmek için kullandığı yol sonuç çıkarma (tümdengelim) ve tümevarımdır. Mantık, bu işleyiş tarzının tesbitinden ibarettir. Aristo mantığı birinciye, Bacon ile başlayan yeni mantık ise ikinciye fazla önem vermiştir."⁸⁰

Öner'e göre Yeniçağda bilimlerin metotları üzerindeki çalışmalar suri (formel) mantığın ayıklanmasıdır. Bu faaliyetler Aristo mantığının kötü kullanılmasının önüne geçmiştir. Öner, bilimlerin ilerlemesinde büyük rol oynayan metodoloji çalışmalarını yeni bir mantık olarak değil mevcut mantığın islahı olarak kabul etmektedir. Bu nedenle mantık bilimini, suri ve tabiki diye ikiye ayırmanın mantıklı olmadığını ileri sürmektedir.⁸¹ Öner'e göre mantık bir metodolojiden çok bir varlık bilimidir.⁸² Bu nedenle metodoloji bir mantık olamaz; hatta İslam mantıkçılarının kabul ettiği gibi bir fen bir sanat ta olamaz; mantık formel bir sistem olmanın da ötesinde ideal bir varlık bilimidir, diyebiliriz.

Batıdaki fikri çalışmalara uyarak bizde ilk defa *Miftahu'l-Fünunla* bilimlerde metot konusu yeni tarzda yazılan mantık kitaplarında yer almıştır. İsmail Hakkı İzmirli'nin *Felsefe Dersleri* adlı eseriyle mantık; genel, özel

⁷⁸ Öner, Necati, A. g. e., s. 85

⁷⁹ A. g. e., s. 85

⁸⁰ A. g. e., s. 85

⁸¹ Bkz. A. g. e., s. 86

⁸² Öner, Necati, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", s. 5; krş. Kılıç, Recep, "Prof. Dr. Necati Öner İle Düşüncelerinin Gelişim Seyri Üzerine Yapılan Mülakat", *A.Ü.İ.F.Dergisi (Necati Öner Özel Sayısı)*, cilt. XL, Ankara, 1999, s. 9

veya suri ve tatbiki diye ikiye ayrılmağa başlanmış, bilimlerde metot konusu ikinci kısımda mütalaa edilmiştir. Bizde metot üzerine fikirler, yeni tarzda yazılmış bütün mantık kitaplarının bir bölümü olarak ele alındığı gibi bu sahada müstakil olarak da telif ve tercüme edilmiş eserler vardır. Evvelce adları geçen yeni tarzda yazılmış mantık kitaplarından başka bu konu ile ilgili olarak neşredilmiş eserler şunlardır: Telifler: İsmail Hakkı İzmirli'nin *Fenni Menahic* (1913), Z. Fahri Fındıkoğlu'nun *Metodoloji* (1945), Vehbi Eralp'ın *Matematik Fizik ve Kimyada Metot* (1947) adlı eserlerdir. Tercümeleler: Descartes'tan *Metot Hakkında Nutuk* (İbrahim Etem tercümesi-1895, M. Karasan tercümesi 1947), *Aklın İdaresi İçin Kurallar* (M. Karasan Tercümesi, 1945), Alexi Bertrand'dan *Mebadi-i Felsefe-i İlmiye ve Ahlakiye* (Salih Zeki terc. 1917), Claud Bernard (1813-1878)'dan *Tıpta Tecrübe Usulünün Tetkikine Giriş* (Galip Ataç terc. 1934), Henri le Chaterlier'den *Tecrübe İlimlerinde Metot* (Avni Yakoğlu terc. 1955) adlı eserlerdir.⁸³

Mantığın bir konusu olarak ilimlerde metot denilince matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, psikoloji, tarih ve sosyolojinin metotları kastedilir ve incelenir. Bilimlerde metot konusunda önce bütün bilimlerde kullanılan genel metottan sonra her bilimin kendine has olan metodundan bahsedilir. Metot konusunu bizde ilk defa ele alan *Miftahu'l- Fünun ve Mizanu'l- Ukul* da böyle ikili bir ayırma yoktur. *Miftahu'l- Fünun*'un tercüme kısmında metot olarak yalnız tahlil ve terkip incelenir. Mütercim tarafından yapılan ilavede ise tecrübe metodu izah edilir. *Mizanu'l- Ukul*'da doğrudan doğruya bilimler ele alınır ve her bilimin özel metotları incelenir. Daha sonra yazılan mantık kitaplarında önce genel metot izah edilip sonra bilimler ayrı ayrı ele alınarak onların özel metotlarının incelenmesine geçilir.⁸⁴

Mantığın tatbiki mantık denen bölümü bilimlerin metotlarına ayrılmıştır. Bilhassa liseler için yazılmış kitaplarda tatbiki mantığa o kadar fazla önem verilmiştir ki, suri mantığa adeta tarihi malumat kabilinden kısaca dokunulmuştur. Bu bölümde bilimlerin metotları izah edilirken, bilimlerin konuları, gelişmeleri, ilkeleri uzun uzadıya ele alınır; gerçek mantık problemleri ikinci planda bırakılarak bir nevi bilim felsefesi yapılır. Bu tarz kitapların ikinci bir özelliği de suri (formel) mantık denen kısım tatbiki mantık denen kısım arasında bir bağ tesisi düşünülmemiş, birbirinden ayrı iki saha imiş gibi yan yana getirilmiştir. Yalnız şunu da zikretmek lazımdır: Batı mantık kitaplarında da durum böyledir. Zaten bizde yazılan mantık kitaplarının örnekleri tamamen Batı'dan alınmıştır.⁸⁵

Yeniçağ felsefesinde, mantığın menşei meselesi üzerinde de farklı anlayışlar doğmuştur. Bir tarafta metafizik mantıkçıların, mantiki düşüncenin a priori bir takım esaslara dayandığı bu nedenle bu düşüncede tekamülün sözkonusu olamayacağı fikri; diğer tarafta da mantiki düşüncenin

⁸³ A. g. e., s. 86

⁸⁴ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, ss. 90-91

⁸⁵ Öner, Necati, A. g. e., s. 93-94

bir tekamüle tabi olduğu, mantıki ameliyelerin ferdi veya kollektif şuura irca edilebileceği fikri vardır. Bu sonuncusundan mantığın psikolojik ve sosyolojik izah tarzları çıkar. Prof. Hilmi Ziya Ülken 1935 de Edebiyat Mecmuası'nda yayınladığı *Türkiye'de Tanzimattan Sonra Mantık Hareketleri* adlı makalesinde, mantığın psikolojik izah tarzına temas etmiş, daha sonra 1942 de A. Raymond'dan yaptığı *Lojik Prensipleri ve Muasır Tenkit* adlı tercüme ile bu cereyanın memleketimizde daha geniş bir tarzda tanıtılmasına çalışmıştır.⁸⁶

Mantığın psikolojik izah tarzının Türkiyede rağbet görmemesine karşın, sosyolojik izah tarzı ilgi görmüş ve taraftar bulmuştur. Sosyolojik mektebin kurucusu Durkheim'dir. Ona göre mantık toplumsal hayattan doğmuştur. Bu fikri, kategoriler, kavramlar, sınıflama ve akıl ilkelerinin doğuşunda toplumsal hayatın oynadığı rolü belirterek ileri sürmüştür.⁸⁷

Ziya Gökalp, Milli Tettebular Mecmuası'nda 1915 de neşrettiği *Eski Türkler'de İçtimai Teşkilat* adlı makalesiyle; 1925 de yayınlanan *Türk Medeniyeti Tarihi* adlı eserinin *Eski Türklerde Mantık ve Eski Türklerde İlim* bölümlerinde mantığın sosyolojik izahını yapmaktadır. Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın Durkheim'den 1923 de yaptığı *Dini Hayatın İptidai Şekilleri* adlı tercümesi; Necmettin Sadık (Sadak) ve Max Bonnafous'un müştereken 1927 de neşrettikleri *İçtimaiyat* adlı telifleri; Halil Nimetullah (Öztürk)'ın 1927-1930 yılları arasında Darulfünun İlahiyat ve Edebiyat Fakülteleri Mecmualarında Levy-Brühl'den yaptığı *İptidai Zihniyet ve Aşağı Cemiyetlerde Zihin Fonksiyonları* tercümeleleriyle sosyolojizm Türkiye'de etraflı bir şekilde tanıtıldı. Bu arada Halil Nimetullah'ın Darulfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda neşrettiği *Akıl Mantığı ve Vicdan Mantığı* adlı makalesinde her ne kadar mantığın menşeinin içtimai oluşunu iddia eden sosyolojizmden farklı bir yol tutarak iki ayrı mantıktan bahsedilmekte ise de Lévy Bruhl'ün tesirleri görülmektedir.⁸⁸

Necmettin Sadık ve Max Bonnafous tarafından neşredilen *İçtimaiyat* adlı eserde fransız sosyoloji mektebinin, mantık çerçevelerinin içtimai olduğu fikri Durkheim (1858-1917), Mauss ve Gökalp'ın fikirlerine dayanılarak izah edilmektedir.⁸⁹

Halil Nimetullah'ın *Akıl Mantığı ve Vicdan Mantığı* adlı makalesinde iki ayrı mantıktan bahsedilir. Bu mantık anlayışı içinde insanın bilgileri iki kaynaktan gelir: Fiziksel varlık ve toplum. Fiziksel varlığın verileri genel kavramları oluşturur. Genel kavramların terkihi ile vücuda gelen hükümler nitelik hükümleri olur ki bu mekanizmanın tümü akıl mantığıdır. Maşeri tasavvurların meydana koyduğu hükümler ise kıymet hükümleri olup bu mekanizmanın tümü de vicdan mantığıdır. Akıl mantığı çelişkiden kaçır, vicdan mantığı ise daha ziyade duygulardan oluştuğu için çelişkiye karşı

⁸⁶ A. g. c., s. 104-105

⁸⁷ Öner, Necati, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, 2.bsk., Ankara, 1977, s. 12 vd.

⁸⁸ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 105-106

⁸⁹ Öner, Necati, A. g. c. . s. 108

lakayttır. Maddi tabiata ait konuları akıl mantığı ile sosyal tabiata ait konuları da vicdan mantığı ile tetkik etmek lazımdır. Halil Nimetullah'a göre bu iki mantığın sınırı belirlenmediği için, asırlarca fikir sahasında münakaşalar olmuştur. Mesela din ile ilim kavgası bu iki mantık birbirinden ayrılırsa ortadan kalkar diyor. İlim akıl mantığını, din ise vicdan mantığını kullanır.⁹⁰ Fakat bu görüş Mehmet İzzet tarafından tenkit edilmiştir. O, Hayat Mecmusa'nda *Yamalı Ruh Yekpare Olamaz mı?* adlı makalesinde, insan ruhunun biri akli diğeri vicdani faaliyet diye birbiriyle ilgisiz iki ayrı sahaya ayrılmasının doğru olmadığını belirtir. Çünkü, ona göre ruhi hayatın hedefi ruhun bütün unsurları arasında ahenk ve birlik kurup onların hepsini aynı düzene tabi tutmaktan ibarettir.⁹¹

Mantığın kaynağının açıklanmasında, Türkiye'de Fransız sosyoloji okulunun fikirleri rağbet görmüştür. Bu cereyanın taraftarlarından Ziya Gökalp ve Necmettin Sadık, mantığın kaynağının sosyolojik olduğunu açıklarken Durkheim tarafını tutmuşlardır. Halil Nimetullah'ın ise Lévy - Bruhl tarafında olduğu görülür. Öner, onun vicdan mantığı dediği mantıkla Lévy - Bruhl'un açıkladığı ilkel mantığı arasında benzerlik görür.⁹²

Türkiye'de, Tanzimattan sonra bilim ve mantık anlayışında ikilik vardır. Birincisi, Tanzimattan önceki fikir hayatımıza hakim olan İslam kültürü geleneğine bağlı anlayışın devamıdır. İkincisi XIX. Asrın ikinci yarısından itibaren başlayıp Avrupa kültürünün tesiri ile meydana gelen yeni anlayıştır. Birinci anlayış içinde daha çok dini bilgiler ön plana çıkmış mantıkta Aristo mantığının dışına çıkılmamıştır. İkinci anlayış içinde ise bilimde Auguste Comte (1798-1857)'a bağlı pozitivism hakim olarak pozitif bilimler ön plana çıkmış; mantıkta Aristo mantığının bir metodoloji olarak yetersizliğinin anlaşılması üzerine Avrupa'da beliren, çeşitli mantık cereyanları kabul edilmiştir. Bacon'la başlayan ve mantığı bir nevi bilimler metodolojisi olarak kabul eden cereyan fazla rağbet görmüş, matematik mantık ve lojistikle, mantığın kaynağı probleminde sosyolojik izah tarzı taraftar bulmuş diğerleri yalnızca tanıtılmakla yetinilmiştir.⁹³

Eski anlayışın tek bir kapalı sistem olmasına karşılık, yeni anlayışta bir çeşitlilik vardır. Bu çeşitlilik daha çok mantık alanında görülür. Burada tek bir sistemden bahsedilemez. Aynı cereyanlar arasında da bir fikir zincirlemesi yoktur. Çalışmalar hep ferdi kalmıştır. Bizde yeni mantık cereyanları bilimsel bir zorunluluk neticesinde doğmamıştır. Halbuki, mantık bilimsel bir zorunluluk neticesinde doğar. Aristo, mantık sistemini fizik ve metafiziğini izah için kurmuştur. İslam kültüründe Aristo mantığının gelişmesi, İslamda doğan bilimlerde, tatbik sahasını bulduğu içindir. Rönesanstan sonra Avrupada beliren yeni mantık cereyanları da böyledir. Bacon'la başlayan mantık'ın yeni istikameti, tabiat bilimlerindeki

⁹⁰ A. g. e. , s. 108

⁹¹ A. g. c., s. 108-109

⁹² A. g. c., s. 109

⁹³ A. g. c., s. 110

gelişmenin neticesidir. Lojistik ise matematikte karşılaşılan güçlükleri halletmek için doğmuştur. Metafizik mantıkları, felsefi sistemlerin izahı için, o sistemlerin zorlamasıyla meydana gelmiştir. Bu nedenle bilimsel veya felsefi bir ihtiyaç olmadan, tatbik edilecek bilimsel veya felsefi bir saha bulunmadan yeni bir mantığın doğması veya mevcut bir mantığın gelişmesi mümkün değildir.⁹⁴

Yeni mantık cereyanlarına, bilimsel bir zemin mevcut olmadığı için ilaveler yapılamamıştır. Ortaya atılan fikir tohumları tamamlanarak geliştirilmeyip, unutulmaya terk edilmiştir. Batı kültürüne olan hayranlığın, o kültür içinde yetişmiş Avrupalı fikir adamlarına karşı da fazlasıyla beslenmesi, kendi fikir adamlarımızın değerlerini gölgelemiştir.⁹⁵

“Üniversitenin 1933 deki islahatı ile, 1934-1935 de, içine mantığı da alacak şekilde çok geniş bir anlamda felsefe derslerinin gayesinin tesbitinden sonra, memleketimizde klasik mantık ve metodoloji sahasında olduğu gibi, daha sonraları modern mantık sahasında da önemli te’lif ve terceme eserler ve makaleler yayınlanmıştır”⁹⁶

Bunlardan en önemlilerini şöylece sıralıyabiliriz: Sırf klasik mantık konularını ele alan eserlerden başlıcaları şunlardır: Necati Öner, *Klasik Mantık*, (1970), Şafak Ural, *Temel Mantık* (1985). Bu eserlerin özellikleri klasik mantık konularında Avrupalı mantıkçıların da fikirlerine yer vermiş olmalarıdır.⁹⁷

Klasik mantığın bazı kaynaklarının çevirileri de yapılmıştır. Başta bu mantığın temel kaynağı olan Aristo’nun *Organon* adı altındaki eserleri gelir. Hamdi Ragıp Atademir 1947-1952 yılları arasında *Organon*’un ilk beş kitabını çevirdi. Porphrios’un *İsagoji*’si yine Atademir tarafından 1948 de; ikinci defa *İsagoji* Betül Çotuksöken tarafından 1986 da çevrildi. Mübahat Türker Küyel 1958-1968 arasında DTCF Dergisi ve Araştırma’da Farabi’nin mantıkla ilgili bazı eserlerinin çevirisini yayınladı. Daha sonra bu çeviriler Atatürk Kültür Merkezi Yayınları arasında ve *Farabi Külliyyatı* serisinden dört kitap halinde yayımlandı (1990).

Klasik mantığın tarihi ile ilgili bilimsel çalışmalar da yapıldı. Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı*, (İstanbul, 1969); Abdülkuddüs Bingöl, *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı* (Ankara, 1978); *Klasik Mantık’ın Tanım Teorisi* (Erzurum, 1982 Doçentlik tezi); Naci Bolay, *Farabi ve İbn Sina’da Kavram Anlayışı* (Erzurum 1976 Doktora Tezi, 1990 Yılında Milli Eğitim Bakanlığınca yayımlandı); *İbn Sina Mantığında Önergeler* (Erzurum 1986 Doçentlik tezi); Tahir Yaren, *İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirler*, (Ankara, 1982 Basılmamış doktora tezi) ve Yine Tahir Yaren *İbn Sina Mantığına Giriş*” (Ankara-1996) adlı eserleri yazdılar.

⁹⁴ Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 111

⁹⁵ A. g. c., s. 112

⁹⁶ Taylan, Necip, *Mantık, Tarihçesi-Problemleri, Marifet yay.. İstanbul, 1981*, s. 87

⁹⁷ Öner, Necati, “Türkiye’de Mantık Çalışmaları”, s. 4

Bu klasik mantık çalışmalarına ilaveten yine Klasik Mantık çizgisinde eserler veren İbrahim Emiroğlunun şu eserlerini zikredebiliriz: *Mantık Yanlışları*, İstanbul, 1993; *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, (İstanbul, 1999)

Modern mantıkla ilgili çalışmalara gelince şunları zikredebiliriz: Reichenbach'la öğretim hayatımıza giren Yeni mantığın başlangıçta bizdeki taraftarı Nusret Hızır'dır. İstanbul'da Reichenbach'ın öğrencisi olup asistanlığını yapan Hızır daha sonra Ankara'ya gelerek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bu mantığın öğretimine devam etmiştir.⁹⁸

Nusret Hızır'dan sonra Yeni Mantıkla ilgili derslere 1961 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi'nde Teo Grünberg başladı. Grünberg 1966 da Ankara'ya gelerek Orta Doğu Teknik Üniversitesinde mantık derslerine devam etti. Bugün Üniversitelerimizin Felsefe Bölümlerinde modern mantık dersleri verilmektedir.⁹⁹

“Türkiyede'ki son kırk yıllık mantık çalışmalarını iki boyutta ele alabiliriz: 1. Klasik Mantık Çalışmaları: Necati Öner ve Öğrencileri. 2. Modern Mantık çalışmaları: Teo Grünberg ve Arkadaşları. Klasik mantık alanında Necati Öner'in Çalışmaları son yıllardaki klasik mantık anlayışımıza yön vermiştir.”¹⁰⁰

Son otuz yılın modern mantık çalışmalarına da Teo Grünberg ve arkadaşları yön vermişlerdir. Başlangıçta Teo Grünberg ile Hüseyin Batuhan birlikte çalışmaya başlarlar. Daha sonra bunlara Cemal Yıldırım, Suvar Kösearif ve Adnan Onart katılır. Grünberg Hüseyin Batuhan, Adnan Onart ve Necati Öner ile işbirliği yaparak mantık alanında bir çok kitaplar yazdılar. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg, *Modern Mantık*, 1970; T. Grünberg, H. Batuhan, Adnan Onart, *Modern Mantık*, 1975; Necati Öner, Teo Grünberg ve Adnan Onart, *Mantık*, 1976; Teo Grünberg ve Adnan Onart, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, 1976; T. Grünberg ve A. Onart, *Mantıksal Anlam Kuramı*, 1980.¹⁰¹ Necati Öner ve Teo Grünberg çizgisi dışında mantık çalışanları ise şöylece sıralayabiliriz: Doğan Özlem, *Mantık*, İstanbul, 1991; A.Ü.D.T.C. Fakültesinde Dursun Çüçen, *Mantıkta Niceleyicilerin Çeşitli Yorumları Üzerine Bir Araştırma*, 1978 (Doktora Tezi); Uludağ felsefe Bölümünden A. Kadir Çüçen, “*Mantık*” Asa yay., (İstanbul, 1999); Gazi Ü. Eğitim Bilimleri Felsefe Bölümünden Zekiye Kutlusoy, *Logico-Philosophical Analysis of Comparative Probability*, ODTÜ, Şubat 1985 (Yüksek Lisans Tezi), *Towards a Solution to the Lottery Paradox and to the Paradox of the Preface*, ODTÜ, Eylül, 1994 (Doktora Tezi).

Türkiyedeki mantık çalışmalarının yeterli düzeyde olduğunu söylemek zorsa da bu konuda hatırı sayılır çalışmalar vardır. Bu gün gerek akademisyenler gerekse Üniversite dışında bağımsız araştırma yapanların

⁹⁸ A. g. m., s. 9

⁹⁹ A. g. m., s. 10

¹⁰⁰ Çüçen, A. Kadir, “Modern Türkiye'de Mantık Çalışmaları”, *Felsefe Dünyası*, sayı:30, 1999-2, s.47

¹⁰¹ Bkz. Çüçen, A. Kadir, A. g. m., s.48

dikkatlerini mantık bilimine çevirdiklerini gözlemliyoruz. Türkiye'deki mantık araştırmalarının durumunu göstermek için mantıkla ilgili sayabileceğimiz incelemeleri zikretmeyi faydalı buluyoruz. Ama önce şunu da belirtelim ki, biz bu mantık çalışmalarını verirken Türkiye'deki mantıkla ilgili çalışmaların elbette bu kadar sınırlı olmadığını biliyoruz. Bununla birlikte Türkiye'deki günümüz mantık biliminin genel durumunu yansıtabileceğini düşündük. Bir de bu eserleri zikretmeden önce belirtilmesi gereken bir konu da mantık bilimine bakışın değişmiş olmasıdır. Mantık cereyanları arasındaki fark, artık bu gün bir bütün mantık biliminin içinde değerlendirilmektedir. Bu gün klasik mantık, sembolik mantık, matematik mantık, modal mantık deontik mantık, epistemik mantık gibi ayrımlar mantık bilimini tamamlayan unsurlardır.

Doğan Özlem *Mantık* adlı kitabında şunları söylemektedir:

“Lojistikçilerin geliştirdikleri salt mantığın mantık olup olmadığı tartışılmaktadır. Lojistiği formel bir sistem saymayanlar bile vardır. Lojistik uzun süreden beri kendisini Aristoteles'in sistemleştirdiği şekliyle klasik mantığın simgeler ve matematiksel araçlarla daha zenginleştirilmiş bir devamı olarak görme noktasına gelmiştir.”¹⁰²

Daha önce İslam mantıkçıları ve Türk mantıkçıları da mantığı bir bütün olarak görmüşler; birbirine karşıymış gibi görülen farklı mantık anlayışlarını tek bir mantık bilimi içinde değerlendirmişlerdir.

Mantık tarihi sözkonusu olunca Aristoteles'ten itibaren pek çok konuda fikir ayrılıkları vardır. Antikçağ geç dönemde iki büyük mantık akımı vardır. Biri Aristoteles'e dayanan Peripatetik okul diğeri Chrysippus tarafından Megaralılardan öğretilen Stoacı okuldur. Aristocu ve Stoacı okullar gerçekte birbirini tamamlasalar da o zaman alternatif teoriler gibi görüldü.¹⁰³ Oysa Türk- İslam mantıkçıları bu farklı görüşleri aynı mantık kitaplarında ele alıp bütün farklı mantık anlayışlarını tek bir mantık bilimi içinde değerlendirdiler.

MANTIK ALANINDA YAZILAN KİTAPLAR

Ahmet Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedat*, sad. Hasan Tahsin Feyizli, Ankara, 1998

Ahmet Cevdet Paşa, *Miyar-ı Sedat ve Adab-ı Sedat*, sad. Necati Demir, 1998

Ankay, Aydın, *Modern Mantık*, Büyük Dersane Yay., Ank., 1970

Aristoteles, *Organon. I* Kategoriyalar, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, İst., 1947.

Aristoteles, *Organon. II* Önermeler, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, İst., 1947.

¹⁰² Özlem, Doğan, *Mantık*, s.17

¹⁰³ Kneale, William, Martha William, *The Development of Logic*, Oxford, 1962, ss. 113-116

- Aristoteles, Organon. III. Birinci Analitikler, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, İst., 1950.
- Aristoteles, Organon IV. İkinci Analitikler, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, İst., 1951.
- Aristoteles, Organon V. Topikler, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, İst., 1952.
- Aster, Ernst Von, Bilgi Teorisi ve Mantık, Çev.: Macit Gökberk, İÜEF Yay., İst., 1948
- Atademir, Hamdi Ragıp Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974
- Ayer, A. J., Dil Doğruluk ve Mantık, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yay., İstanbul, Aralık 1984
- Batuhan, Hüseyin, Modern Mantığa Giriş- Semiotik-Kitap 1, Ankara, 1969
- Batuhan, Hüseyin - Teo Grünberg, Modern Mantık, ODTÜ Fen- Edeb. Fak. Yay, Ank., 1970, 2. bs., ODTÜ F.É.F. Yay., Ank., 1977
- Bingöl, Abdülkuddüs, Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı, İst.- 1993
- Bingöl, Abdülkuddüs, Klasik Mantık'ın Tanım Teorisi (Aristoteles'in İbn-i Sinâ ve Port- Royal Mantıkçıları ile Sınırlandırılmış Olarak), İst.- 1993
- Bolay, M. Naci, Farabi ve İbn-i Sina'da Kavram Anlayışı, İst- 1990
- Budak, Zeki, Semiotik ve Dil, Modern Mantığa Giriş, Özyayın Matb., İst., 1971
- Çubukçu, Aydın, Mantık ve Diyalektik, 3. Bsk., Dilek Mat., İstanbul, 1993
- Durusoy, Ali, Farabi'de Bilgi Nazariyesi ve Mantık, İstanbul, 1999
- Dürüşken Çiğdem, Stoa Mantığı, Ed. Fak. Yay., İstanbul, 1991
- Ebheri, İsaguji, Çev: Prof. Dr. M. Sadi Çogenli- Doç. Dr. Nevzat H. Yanık, Erzurum, 1999
- Ebheri, İsaguji (Klasik Mantık), Çev. Rauf Pehlivan Gür, İstanbul, 1987
- Emiroğlu, İbrahim, Mantık Yanlıları, M. Ü. İ. Fak. Yay., İstanbul, 1993
- Grünberg, Teo - Hüseyin Batuhan, Semiotik- Genel İşaretler Bilgisine Giriş İst., 1965
- Grünberg, Teo-Adnan Onart- Hüseyin Batuhan, Modern Mantık ve Uygulamaları, MEB Yay., İst., 1975; 2. bs., MEB Yay., İst., 1975; 3. bs., MEB Yay., İst., 1976
- Grünberg, Teo, Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma , ODTÜ Fen- E. Fak.Yay., Ank., 1971
- Grünberg, Teo, "Temel Önergeler", Fel.Ark.s.13'den Ayrı Basım, İst., 1962
- Grünberg, Teo, Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme, DTCF Yay., Ank., 1970
- Grünberg, Teo, Sembolik Mantığa Doğru, İst., 1966
- Gürtürk, Sami, Modern Mantık ve Dil, Bilim Matb., Ank., 1971
- Hacıkadıroğlu, Vehbi, Kavramlar Üstüne, İstanbul, 1981

Hızır, Nusret, "Bir Mantık Tanımı Üzerine", DTCF Dergisi c.6, s.3'den Ayrı Basım, Ank., 1947

Hızır, Nusret, "Ernst Von Aster'in Lojistiğine Dair Bir Mektubu" DTCF Dergisi c.III, s.2'den Ayrı Basım, Ank., 1951

Hızır, Nusret, "İkiden Fazla Hakikat Değerli Mantığın Temel Kavramları Hakkında" DTCF Dergisi c.III, s.2'den Ayrı Basım, Ank., 1945

Hızır, Nusret, "Mantığın Formelleştirilmesi Üzerine Düşünceler" , DTCF Dergisi c.V, S.1'den Ayrı Basım, Ank., 1947

Hızır, Nusret, "Tabiat Bilimi ve Tarih- Bir Mantık Denemesi", Atatürk Konuşmalarından Ayrı Basım., Ank., 1964

Hızır, Nusret, "Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz", DTCF Dergisi c.III S.4'den Ayrı Basım, Ank., 1945

İnam, Ahmet, Edmund Husserl'de Mantık, Vadi yay., Ankara, 1995

Keklik, Nihat, "Farabi Mantığının Kaynakları", Şarkiyat Mecmuası IV'den Ayrı Basım., İst., 1961

Keklik, Nihat, İslam Mantık Tarihi ve Farabi Mantığı, İÜEF Yay, İst., 1969-70

Lachelier, Jules, Tümevarımın Temeli Hakkında, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, İst., 1949, MEB Yay., V+ 107 s. ; 2. bs., İst., 1967, MEB Yay., V+ 95 s.; 3. Bsk., İst., 1986.

Loringhoff, Von Freytag, Mantık. Saf Mantık Sistemi., Çev.: Tomris Mengüşoğlu, İst., 1973, İÜEF Yay., IV+ 130 s.

Mübahat Türker Küyel, Farabi'nin Bazı Mantık Eserleri, Ankara, 1990

Mübahat Türker Küyel, Farabi'nin Peri Hermeneias Muhtasarı, Ankara, 1990

Öner, Necati, Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi, AÜİF yay., Ank., 1965; 2. bs., AÜİF yay., Ank., 1977

Öner, Necati, Klasik Mantık, Ayyıldız Matb., Ank., 1970; 2. bs., AÜİF Yay., Ank., 1974; 3. bs., AÜİF Yay., Ank., 1978; 8. Bsk. Bilim yay., Ankara, 1988

Öner, Necati, Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, AÜİF Yay., Ank., 1967

Özlem, Doğan, Mantık, Ara Yay., İstanbul, Nisan 1991

Pascal, Georges, Genel Mantık ve Uygulamalı Mantık, Çev: Bilal Dindar Samsun, 1986

Porphyrios, İsoğoji, Çev.: Hamdi Ragıp Atademir, Atademir Yay., Konya, 1948, 63 s.

Porphyrios, İsağoge, Çev.: Betül Çotuksöken, Remzi Kitabevi, İst., 1986

Reichenbach, Hans, Lojistik, Çev.: H. Vehbi Eralp, İst., 1939, İÜEF Yay., 95 s.

Reymond, Arnould, Lojik Prensipleri ve Muasır Tenkid, Çev.: Hilmi Ziya Ülken, Maarif Matba., İst., 1942, 207 s.

Russell, Bertrand, Mistisizm ve Mantık, Çev.: Ayseli Usluata, Varlık Yay., İst., 1972, 233 s.

- Taylan, Necip, Mantık, Tarihçesi, Problemleri, İstanbul, 1981; 2. Bsk.
 M. Ü. İ. Fak. Yay., İstanbul,
 Ural, Şafak, Temel Mantık, İstanbul, 1985
 Ülken, H. Ziya, Mantık Tarihi, İ.Ü Yay., İst., 1942
 Yaren, Tahir, İbn Sina Mantığına Giriş, Ankara, 1996
 Yıldırım, Cemal, 100 Soruda Mantık El Kitabı, Gerçek Yaye., İst., 1976
 Yıldırım, Cemal, Logic (The Study of Deductive Reasoning), 2. Bsk.,
 Ankara, 1981)
 Yücel, Hasan Ali, Mantık, Devlet Basımevi, İst., 1938

Makaleler:

- “A formalization of N. Godmans Theory of Projectibility”, Araştırma Dergisi, c.9, ss.61-73, Ankara, 1971
 “Açıklık-Doğruluk Kuramı” Abdülkadir Çüçen, 1994 Felsefe Kongresi. Bursa. 20-22 Ekim 1994.
 “Akıl Yürütme Üzerine”, Fehmi Baykan, Felsefe Dünyası Dergisi, Say. 3, s.s. 55-66, Mart 1992, Ankara
 “An Analysis of J. R. Searles How to Derive Ought From Is”, Teo Grünberg, Araştırma Dergisi, c.7, ss. 119-127, Ankara, 1969
 “Analitik Yargılar ve Apriori Yargılar”, Vehbi Hacıkadiroğlu, Felsefe Tartışmaları, 15. Kitap, ss. 72-84, İstanbul, Ocak, 1994
 “Anlam Sorunu” R. Levent Aysever, Felsefe Tartışmaları, 20. Kitap, ss. 70-79, İstanbul, Aralık, 1996
 “Anlam Sorununun Sınırları”, R. Levent Arseven, Felsefe Tartışmaları, 19. Kitap, ss.97-109, İstanbul, Nisan, 1996
 “Anlam ve Yönetim Üstüne”, Gottlob Frege, (çev. Şule Elkatip), Felsefe Tartışmaları, 5. Kitap, ss. 7-23, İstanbul, Mayıs, 1989
 “Anlam, Doğruluk Bağlamı ve Oyunun Kuralları” Erkut Sezgin, Felsefe Tartışmaları, 9. Kitap, ss. 24-41, İstanbul, 19
 “Anlama, Belirsizlik ve Çokanlamlılık Üzerine Bir Araştırma” Teo Grünberg, Araştırma Dergisi, c.8, ss.301-389, Ankara, 1970
 “Aristoteles’in Diyalektiğinde ve Retoriğinde Tümevarım”, çev. M. Kaya Sütçüoğlu, S. Knuuttila, Felsefe Tartışmaları, 24. Kitap, ss. 127-136, İstanbul, 19
 “Bilimsel Düşünmede İndüksiyonun Yeri” Cemal Yıldırım, Felsefe Tartışmaları, 12. Kitap, ss.31-36, İstanbul, 19
 “Bir Çıkarımda Öncüller mi Yoksa Sonuç mu Önce Gelir?”, Şafak Ural, Felsefe Arkivi,
 “Bir Doğruluk Fonksiyonu Mantıksal Değişmezi Olarak Bağdaşmaz-Seçeneklilik Eklemleri”, Zekiye Kutlusoy, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.31, s.s.33-47, 2000-1, Ankara
 “Bir Mantık Kavramı Olarak Yanlıklık”, Şafak Ural, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.4, s.s.13-25, Temmuz 1992, Ankara

- "Bir Paradoks ve Düşündürdükleri", Zekiye Kutlusoy, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.15, ss.73-80, Bahar, Ankara, 1995,
- "Çok-Değerli Mantık", Şafak Ural, Felsefe Arkivi S.26, 1987
- "Değişkensiz Niceleme Yükleme İşlevleri Mantığı", Teo Grünberg, ODTÜ İnsan Bilimleri Derg., say.2, 1982
- "Deontik Mantık ve Başlıca Sorunları", Zekiye Kutlusoy, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.23, s.s.156-165, Kış 1997, Ankara
- "Descartesci Kuşku Deneyi ve Matematik", H. Turan, Felsefe Tartışmaları, 25. Kitap, ss.93-101, İstanbul, Temmuz, 1999
- "Descartes, Moore ve Wittgenstein- Kesinlik Üzerine" Erkut Sezgin, Felsefe Tartışmaları, 17. Kitap, ss. 104-116, İstanbul, Aralık, 1994
- "Descartes'in İmmanent Apriorisi" Uluğ Nutku, Felsefe Arşivi, say.20, ss.63-69, İst., 1976
- "Dil, Anlam ve Felsefe", Abdulkuddüs Bingöl, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.1, s.s.22-27 Temmuz 1991, Ankara
- "Diyalektik Düşünce ve Mantık", Şafak Ural, Felsefe Arkivi, S.28, 1991
- "Doğru ve Hakikat" Said Ali Ankara, Türk Yurdu, c. 3, no. 2 (296), ss. 5-7, 1961
- "Doğruluğun İki Yüzü- Doğruluk ve/veya Hakikat Sorunu" Harun Tepe, Felsefe Tartışmaları, 11. Kitap, ss. 128-135, Şubat, İstanbul, 1992
- "Doğruluk "Uygunluk mudur? Doğruluk Kavramları Tartışmasına Giriş: Uygunluk, Tutarlılık, Fazlalık Kuramları" Harun Tepe, Felsefe Tartışmaları, 13. Kitap, ss. 68-78, İstanbul, 19
- "Doğruluğun İki Yüzü- Doğruluk ve/veya Hakikat Sorunu", Harun Tepe, Felsefe Tartışmaları, 11. Kitap, ss. 128-135, Şubat, İstanbul, 1992
- "Düşünme, Dil ve Anlam", Arda Denkel, Felsefe Tartışmaları, 16. Kitap, ss. 38-54, İstanbul, Ağustos, 1994
- "Frege ve Aritmetik", Vehbi Hacıkadiroğlu, Felsefe Tartışmaları, 5. Kitap, ss. 65-75, İstanbul, Mayıs, 1989
- "Farabi'de Düşünce ve Dil Arasındaki İlişki", Mübahat Türker Küyel, Araştırma Dergisi, c.11, ss.59-65, Ankara, 1979
- "Gazâlî ve Aristoteles Mantığı," Mehmet Vural, Bilim Yolu s. 2, 1998, Kırıkkale
- "Geç Wittgenstein'da Temel Önergelerin Niteliği", Aydan Turanlı, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.14, s.s.11-17, Kış 1994, Ankara
- "Heidegger Felsefesinde Doğrunun Özü Üzerine", A. Kadir Çüçen, Felsefe Tartışmaları, 17. Kitap, ss. 127-137, İstanbul, Aralık, 1994
- "İbn-i Hazm'ın Mantığında Dil", Abdulkuddüs Bingöl, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.8, s.s.22-32, Temmuz 1993, Ankara
- "İbn Sina Mantığında Modal Önergeler ve Bu Önergelerin İbn Hazm Vasıtasıyla İslam Fıkına Uygulanışı", Naci Bolay, Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri, 17-20 Ağustos, Ankara, 1983

"İbn Sinadaki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi, Naci Bolay- Teo Grünberg, Uluslararası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri 17-20 Ağustos, Ankara, 1983

"İbn Sina'nın Mantıku'l-Meşrikiyyîn'i Üzerine Bir İnceleme", Ali Durusoy, Yedi İklim Sanat Kültür Edebiyat Dergisi, sayı: 56, İst., 1994, ss. 56-60; sayı: 57, İst., 1994, ss. 54-61, Sayı: 59, İst., 1995, ss. 57-65

"İbn Sina'nın "el- Mu'cezü's-Sağir fi'l-Mantık" adlı risalesi", Ali Durusoy, M.Ü.İ.Fak. Dergisi, yıl: 1995-1996-1997, sayı: 13-14-15, İstanbul, 1997, ss. 143-166

"İslam Mantık Külliyyatının Teşekkülü", İsmail Köz, Felsefe Dünyası Dergisi, Say. 30, s.s.91-113, 1999-2, Ankara

"İşte Paradokslar!", Zekiye Kutlusoy, Bilim ve Teknik Dergisi, 330, Ankara, Mayıs 1995, ss. 18-23

"İşte Reductio", Hilmi Yavuz, Felsefe Tartışmaları, 2. Kitap, ss.131-132, mayıs, İst., 1988

"Kavram", Necati Öner, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.7, s.s.2-6, Mart 1993, Ankara

"Kavramın Açıklığı ve Seçikliği", Necati Öner, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.24, s.s.3-8, Bahar 1997, Ankara

"Kavram Kavramı", Betül Çotüksöken, Felsefe Tartışmaları, 10. Kitap, ss.48-53, İstanbul, 19

"Kavramlar Konuları ve Gelişmeler", Harun Rızatepe, Felsefe Tartışmaları, 19. Kitap, ss. 36-43, İstanbul, Nisan, 1996

"Kavramlar ve Kendini Göstermeleri", çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, H. H. Price, Felsefe Tartışmaları, 10. Kitap, ss. 11-43, İstanbul, 19

"Kavramların Edinilmesi Üzerine Düşünceler", Harun Rızatepe, Felsefe Tartışmaları, 17. Kitap, ss. 141-150, İstanbul, Aralık, 1996

"Kavram Üzerine", Yasin Ceylan, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.9, s.s.46-51, Ekim 1993, Ankara

"Kipler Mantığı", Dursun Çüçen, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.26, s.s.14-24, Güz 1997, Ankara

"Klasik Mantıkta Modalite: I Modal Önermeler", Necati Öner, A.Ü.İ.Fak. Derg., c. 15, ss. 69-85, Ankara, 1967

"Kümeler Kuramı Üstüne Bazı Gözlemler", Ahmet İnam, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.30, s.s.3-9, 1999-2, Ankara

"Leibniz'in Kıyas Teorisi", Vehbi Eralp, Felsefe Arkivi, c. 2, say. 3, ss. 65-75, ist., 1947

"Logical Constants", Teo Grünberg, Araştırma Dergisi, c.10, ss.47-83, Ankara, 1972

"Lukasiewicz-Tarski Notasyonu", Şafak Ural, Felsefe Arkivi, Sayı 22-23, 1981.

"Mantık, Matematik, Fizik Nesnelere ve Felsefe". Şafak Ural, Bilim Felsefesi Seminerleri, Der: Dr. Benan Dinçtürk TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, Gebze-Kocaeli, 1997.

"Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri", Necati Öner, A.Ü.İ.Fak. Derg., c. 17, ss. 285-303, Ankara,1969

"Mantık Felsefesi Nedir?", Necati Öner, Diyanet Derg., c. 10, say. 106-107, ss. 100-103, 1971

"Mantık Felsefesi", Teo Grünberg, Felsefe Dünyası Dergisi,Say.2, s.s.8-15, Aralık 1991, Ankara

"Mantık ve Çeşitli Düşünüş Türleri", Şafak Ural, Erkenntnistheorie und Moderne Naturwissenschaften / Mantık ve Modern Doğa Bilimleri, Eds, Lucius, E., Ural, Ş., İsis, İstanbul, 1992.

"Mantıkçı Baba-Oğul: Ahmet Cevdet, Ali Sedat, Necati Öner, Erdem, C. 2, Sayı: 6, ss.769-799, Ankara, 1987

"Mantıktaki Kıyasın Dördüncü Şekline Dair", Hüseyin Atay, A.Ü.İ.Fak. Derg., c.16, ss. 35-66, Ankara, 1968

"Mantığın Kaynağı Problemi", Abdulkadir Çüçen, Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, Necati Öner Özel Sayısı, cilt_XL, 1999, ss.83-94.

"Mantık Tarihinde Mühim Bir Hadise ve İmam Gazali", Naci Bolay, II. İslami İlimler Sempozyumu, İstanbul, Eylül 1981

"Mantıkçı Olarak İbn Kemal, Naci Bolay, Şeyhu'l-İslam İbni Kemal Sempozyumu Tebliğleri, Ankara, 1986

"Matematik Önermeleri Üzerine", Vehbi Hacıkadiroğlu, Felsefe Tartışmaları, 20. Kitap, ss. 5-19, İstanbul, Aralık, 1996

"Matematik Önermeleri", Cemal Yıldırım, Felsefe Tartışmaları, 4. Kitap, ss. 99-100, İstanbul, Eylül, 1988

"Matematik Önermeleri", Vehbi Hacıkadiroğlu, Felsefe Tartışmaları, 3. Kitap, ss. 38-54, Eylül, İstanbul, 1988

"Matematik ve Tabiat", Said Ali Ankara, Türk Yurdu, c. 2, no. 10 (292), ss. 9-10, 1961

"Matematikselsel Bilginin Neliği ve Öğeleri Üstüne", Celal A. Kanat, Felsefe Tartışmaları, 21. Kitap, ss. 117-120, İstanbul, 19

"Matematikselsel Kesinlik", Cemal Yıldırım, Felsefe Tartışmaları, 3. Kitap, ss. 28-37, Eylül, İstanbul, 1988

"Matematik Tüm Bilimler İçin En Uygun Dil Midir?", Ayhan Sol, Felsefe Dünyası Dergisi,Say.19, s.s.75-81, Kış 1996, Ankara

"Modalite Meselesi ve Modal Önermeler Yönünden Aristo İle Farabi'nin Bir Mukayesesi", Naci Bolay, Seminer Dergisi (Özel Sayı), İzmir, 1989

"Nerde Bu Argüman",Tunca Eşel, Felsefe Tartışmaları, 2. Kitap, İstanbul, 1988

"Nominalizm", Teo Grünberg, Araştırma Dergisi, c.6, ss.47-69, Ankara, 1968

"Olanaklı Dünyaların Varlıksal Statüsü Üstüne", Semiha Akıncı, Felsefe Tartışmaları, 25. Kitap, ss. 118-123, İstanbul, Temmuz, 1999

"Olasılık Kavramının Toplum Bilimlerdeki Yeri" Füsün Akatlı, Varlık Dergisi, Sayı: 62, 1964, ss.28-29

“Önerme Kavramının Gelişimi”, Erkut Sezgin, Felsefe Tartışmaları, 5. Kitap, ss. 76-83, İstanbul, Mayıs, 1989

“Önsel Bilgiler ve Zorunlu Önermeler”, Teo Grünberg, Araştırma Dergisi, c. 12, ss. 281-286, Ankara, 1981

Petitio Principii Nedir?”, İbrahim Emiroğlu, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.9, s.s.65-75,Ekim 1993, Ankara

“Prensipier ve Bazı Mantık Prensipleri”, Vehbi Eralp, Felsefe Arkivi , say. 18, ss. 1-10, İst., 1972

“Reductio Nerde?”, Tunca Eşel, Felsefe Tartışmaları, 2. Kitap, ss. 133-134, İstanbul, 1988

“Salih Zeki Bey’ in Mantık Görüşü” , Adnan Ömerustaoğlu, Akademik Araştırmalar,Yaz, 1996

“Sayının Tanımlanması”, çev. Celal A. Kanat, Bertrand Russell, Felsefe Tartışmaları, 21. Kitap, ss. 157-162, İstanbul, 19

“Sembolik Mantık ve Uygulaması”, Şafak Ural, Felsefe Arkivi, Sayı 26, 1987

“Semerkandi'nin Kıstas'ında Kıyas Teorisi”, Abdulkuddüs Bingöl, Felsefe Dünyası Dergisi, Say.20, s.s.10-34, Bahar 1996, Ankara

“Stoa Mantığı”, Çiğdem Dürüşken, Felsefe Arşivi, Sayı: 28 1993

“Soru-Yanıt Mantığı”, Uslamlama ve Ussallık, Erdal Cengiz, Felsefe Dünyası Dergisi,Say.18, s.s 56-62,Kış 1995, Ankara

“Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı”, Necati Öner, A.Ü.İ.Fak. Derg., c. 5, ss. 100-135, Ankara,1956

“Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı”,Necati Öner, A.Ü.İ.Fak. Derg., c.V, ss.100-135, Ankara, 1958

“Türk Mantıkçıları”, Mehmet Ali Aynı, İstanbul Daru'l-Funun İlah. Fak. Mec., say.10, ss.49-64, İstanbul, 1928

“Türkiye’de Mantık Cereyanlarının ilk Habercisi:Ali Sedat”, Necati Öner, A.Ü.İ.Fak. Derg., c. 6, ss. 60-69, Ankara,1957

“Two Levels of Logical Competence”, Nail Şahin, Araştırma Dergisi, c.12, ss. 49-281, Ankara, 1981

“Uslamlama Üzerine Yazışma”, Harun Rızatepe, Felsefe Tartışmaları, 4. Kitap, ss. 49-56, İstanbul, Eylül, 1988

“Viyana Çevresi”, Nusret Hızır, Araştırma Dergisi, c.2, ss.245-257, Ankara, 1964

“Wittgenstein ve Carnap: Tractatus’un Mantıkçı Pozitivizme Etkisi”,Gürol Irzık, Felsefe Tartışmaları, 11. Kitap, ss. 59-81, Şubat, İstanbul, 1992

“Yeter Sebep İlkesi”, Wilfred Stache, Felsefe Arkivi , c. 3, say.1, ss. 81-84, İst., 1952

“Yüklemnin Niceliği Meselesi ve İbn Sina Mantığında Yüklemin Nicelikli Önermeler”, Naci Bolay, Uluslar arası İbn Sina Sempozyumu Bildirileri, 17-20 Ağustos, Ankara, 1983”

Tezler

- Ahmet Cevdet Paşa'da Münazara Metodolojisi, Süleyman Büyüker, E. Ü., Kayseri, 1991, Y.L.T.
- Aristoteles'in Retorik Kanıtlama Teorisi, M. Kaya Sütçüoğlu, Ege Ü., İzmir, 1997, Dr. T
- Çok-Değerli Mantık, Cemil Güzey, İ.Ü., 1989
- Doğrulama Kuramı, Şafak Ural, İ. Ü. , 1982
- Ebheri'nin İsağojisi'nin İlk Şerhleri, Ahmet Kayacık, E. Ü., Kayseri, 1996, Dr.T
- Ebu Nasr Farabi'de Kategoriler – Aristo İle Mukayeseli Tahlil- Nihat Keklik, İ. Ü., İstanbul, 1955, Dr. T
- Farabi ve İbn Sina'da Kavram Anlayışı, M. Naci Bolay, Atatürk Ü., Erzurum, 1976 Dr. T.
- Farabi'de Kategoriler, Nihat Keklik, İ.Ü., 1955
- Fransız Sosyoloji Ekolüne Göre Mantığın Menşei Problemi, Necati Öner, A. Ü., Ankara, 19, Doç. T
- Gazzâlî Felsefesinde Bilgi ve Yöntem, Mehmet Vural, Ankara Ü., Ankara, 1997. Dr. T.
- Gazzali'nin Mihakkü'n-Nazar fi'l-Mantık'ı, Ahmet Kayacık, E. Ü., Kayseri, 1991, Y.L.T
- Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı, Abdülkuddüs Bingöl, A.Ü., Ankara, 1978, Dr. T.
- Husserl'de Mantığın Yeri, Ahmet İnam, İ. Ü., 1974 Dr. T.
- İbn Sina Mantığında Önermeler, M. Naci Bolay, Atatürk Ü., Erzurum, 1981, Doç. T.
- İslam Kültüründe Mantık Çalışmalarına Karşı Fikirler, M. Tahir Yaren, A. Ü., Ankara, Dr. T
- İslam Mantıkçılarında Modalite Teorisi, İsmail Köz, A. Ü., 2000 (Dr. T)
- Mantık ve Hukuk Felsefesinde Kıyas, A. Ulvi Mehmedoğlu, M. Ü., 1993, Y.L.T.
- Mantık Yanlıları Üzerine Bir Araştırma, İbrahim Emiroğlu, D. Ü., İzmir, 1991, Dr. T.
- Necmü'd-Din Ali b. Ömer al-Kâtibî'nin Hayatı, Eserleri ve Mantıktaki Yeri, Hüseyin Çaldak, Atatürk Ü., Erzurum, 1998, Y.L.T
- Ödev Mantığı, Hamide Rencüzoğlu, A. Ü., 1993
- Salih Zeki'de Mantık Matematik İlişkisi, Adnan Ömerustaoğlu, Atatürk Ü., Erzurum, 1995, Y.L.T
- Salih Zeki'nin Mantık Anlayışı, İsmail Köz, A.Ü., 1992 (Yl. T)
- Stoa Mantığı, Çiğdem Dürüşken, İ.Ü.F.E.F., İstanbul, Dr. T
- Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, Necati Öner, A. Ü., Ankara, 1956, Dr. T

Bibliyografya

- Bayraktar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, Ankara, 1997
- Bingöl, Abdulkuddüs, *Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitim*, Felsefe Dünyası, Sayı: 29, Temmuz 1999-1, ss. 12-20
- Çüçen, A. Kadir, *Modern Türkiye'de Mantık Çalışmaları*, Felsefe Dünyası, sayı:30, 1999-2, s.47
- Eralp, Vehbi, Matematik, Fizik ve Kimyada Metod, İstanbul, 1947,
- Farabi, İhsaul Ulum, Çev. Ahmet Ateş, 3. bsk., İstanbul, 1990
- Hegel, Felsefi Bilgiler Ansiklopedisi I(Mantık Bilimi), Çev. Aziz Yardımlı, İdea yay., İstanbul, 1991
- Hızır, Nusret, *Yeni Mantığın Öncüsü Leibniz*, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, c. III, sayı: 4, Mayıs-Haziran, 1945
- Hızır, Nusret, Felsefe Yazıları, 2. Bsk, İstanbul, 1981
- İzmirli, İsmail Hakkı, Mıyaru'l-Ulum, İstanbul, 1315
- İzmirli, İsmail Hakkı, Felsefe Dersleri, Hukuk Mat., İstanbul 1330
- Kılıç, Recep, *Prof. Dr. Necati Öner İle Düşüncelerinin Gelişim Seyri Üzerine Yapılan Mülakat*, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Necati Öner Özel Sayısı, cilt XL, 1999, ss.83-94.
- Kneale, William and Martha, The Development of Logic, Oxford, 1962
- Korlaelçi, Murtaza, Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, İnsan yay., İstanbul, 1986
- Leibniz, Metafizik Üzerine Konuşma, Çev. Nusret Hızır, M.E.B. Yay., İstanbul, 1949
- Miftahu'l- Fünun, İstanbul, 1928
- Öner, Necati, *Profesör Nusret Hızır*, Doğu Batı, yıl 3, sayı: 12, Ağustos, Eylül, Ekim 2000, (ss. 65-73)
- Öner, Necati, Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, A.Ü.İ.F.Yay., Ankara, 1967
- Öner, Necati, *Türkiye'de Mantık Çalışmaları*, Felsefe Dünyası, say. 6, Aralık, 1992, ss. 2-11
- Öner, Necati, Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat, A. Ü. İ. Fak. Dergisi, C. VI, sayı: I-IV, 1959
- Öner, Necati, Klasik Mantık, 6. Bsk., Ankara, 1991
- Öner, Necati, Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi, 2.bsk., Ankara, 1977
- Porphyrios, İsağoji, Çev. Hamdi Ragıp Atademir, Konya, 1948
- Bertrand, Russell, Dış Dünya Üzerine Bilgimiz, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul, 1996,
- Sedat, Ali, Mizanu'l-Ukul fi'l-Mantık ve'l-Usul, Karabat matb., İstanbul, 1303
- Taylan, Necip, Mantık, Tarihçesi-Problemleri, Marifet yay., İstanbul, 1981
- Ülken, Hilmi Ziya, Mantık Tarihi, İstanbul, 1942
- Ülken, Hilmi Ziya, *Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat I*

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Bsk., İstanbul, 1979

Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş*, (Birinci Kısım), 2.bsk., Ankara, 1963

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Tanzimattan Sonra Mantık Hareketleri*, Edebiyat Fak. Tarih Mecmuası, sayı: 1, İstanbul, Mayıs- 1934

Yaren, Tahir, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara, 1996